

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZ ARAŞTIRMALARININ SORUNLARI

Şahap BULAK¹

Bulak, Ş. (2026). Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarının sorunları, *Diyalektolog Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 38, 143-179.

ÖZET: Değerli birer dil ve kültür hazinesi olan ağızlar; günümüzde küreselleşme, dijitalleşme ve medyanın etkisiyle hızla standart dile yaklaşmakta ve özgünlüklerini kaybetmektedir. Sadece dilin değişik konuşma biçimleri değil, aynı zamanda kültürel hafızanın taşıyıcısı olan ağızlar, acilen etkili tedbirler alınmadığı takdirde çok yakın bir zaman diliminde bünyesinde barındırdığı dil ve kültür malzemesiyle beraber kaybolacaktır. Bu sebeple ağızların sahip olduğu dil ve kültür malzemesinin en azından bugünkü hâliyle derlenmesi, kayıt altına alınıp analiz edilerek bilimin dolayısıyla da toplumun hizmetine sunulması aciliyet arz etmektedir. Yok olma tehlikesi altında olan bu dil ve kültür hazineleri ancak uzman kişilerce yapılacak kurumsal destekli, eşgüdümlü, kapsamlı, sistemli ve nitelikli ağız araştırmalarıyla kaybolmaktan kurtarılabilir. Bunun için öncelikle bugüne kadar yapılan ağız araştırmalarından edinilen deneyimlerden hareketle sorun, hata ve eksikler tespit edilmeli, daha sonra yenilikçi yaklaşımlarla yeni ağız araştırmaları yapılmalıdır. Bu çalışmada, Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarında karşılaşılan başlıca sorunlar ve bu sorunların arka planında yer alan sosyo-kültürel ve akademik etkenler ele alınmıştır. Bu bağlamda ağız araştırmalarında yaşanan doğal dil kullanımının azalması, derleme alanının doğru belirlenememesi, doğru kaynak kişilere ulaşım güçlüğü, veri toplama ve belgeleme zorlukları, çeviri yazı işaretlerini standartlaştırma sorunları, dil malzemesini inceleme yöntemi ile ilgili sorunlar, coğrafi temsiliyet eksikliği ve dengesiz dağılım, ağız etnik yapı ilişkisi sorunu, karşılaştırmalı ağız çalışmalarının eksikliği, dijitalleşme ve veri arşivleme eksikliği, etik ve hukukî sorunlar, uzman yetiştirme ve akademik süreklilik sorunu, sosyolojik ve dil politikası baskıları, finans kaynağı ve teknolojik altyapı eksikliği, sözlük, gramatikal dizin ile ilgili sorunlar, ağız atlasının hazırlanmasıyla ilgili sorunlar, terim sorunları, toplumsal algıdaki olumsuzluklar gibi başlıca sorunlar ayrıntılı olarak incelenmiş ve bu sorunların çözümü için birtakım çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Türkiye Türkçesi, ağızlar, Türkiye Türkçesi ağızları, ağız araştırmalarının sorunları

THE PROBLEMS OF RESEARCHES TURKEY TURKISH DIALECTS

ABSTRACT: Dialects, which are valuable linguistic and cultural treasures, are rapidly converging toward the standard language today due to globalization, digitalization, and the influence of the media, and are losing their originality. Dialects are not only different forms of speech but also carriers of cultural memory, and unless effective and urgent measures are taken, they will soon disappear along with the linguistic and cultural materials they contain. For this reason, it is of great urgency to compile, record, and analyze the linguistic and cultural material preserved in dialects, at least in their current form, and to make it available to science and

¹ Prof. Dr., Siirt Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili Bölümü,
e-posta: sahapbulak@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6459-3680

therefore to society. These linguistic and cultural treasures, which are in danger of extinction, can only be saved from disappearing through institutionally supported, coordinated, comprehensive, systematic, and high-quality dialect research conducted by experts. To achieve this, the problems, mistakes, and shortcomings must first be identified based on the experience gained from dialect studies conducted so far, and then new dialect studies should be carried out with innovative approaches. This study examines the major problems encountered in research on the dialects of Turkish as spoken in Turkey, as well as the socio-cultural and academic factors underlying these issues. In this context, a detailed analysis is provided of key challenges such as the decline in natural language use in dialect research, difficulties in accurately determining the field of data collection, limited access to appropriate informants, problems in data gathering and documentation, issues with standardizing transcription symbols, methodological problems in analyzing linguistic material, lack of geographical representativeness and uneven distribution, the issue of dialect–ethnic structure relations, the scarcity of comparative dialect studies, insufficient digitalization and data archiving, ethical and legal concerns, problems related to training experts and ensuring academic continuity, sociological and language policy pressures, lack of funding and technological infrastructure, issues concerning dictionaries and grammatical indexes, challenges in the preparation of a dialect atlas, terminology problems, and negative perceptions in society. The study concludes with several proposed solutions to address these issues.

Keywords: Turkish, Turkey Turkish, dialects, dialects of Turkey Turkish, problems of dialect research.

GİRİŞ

Bir dilin farklı bölgelerde nasıl konuşulduğunu ortaya koyan ağız araştırmaları, o dilin farklı coğrafi bölgelerdeki ses bilgisi, şekil bilgisi, kelime bilgisi, anlam bilgisi, söz dizimi ve söz varlığı farklılıklarını belgeler. Dilin canlılığı ve çeşitliliğini ortaya koymak amacıyla eski dönemlerine ait izler taşıyabilen ağızları inceleyerek standart dilde kullanılmayan kelime, deyim ve diğer dil yapıları gibi arkaik unsurları gün yüzüne çıkarır. Böylece dilin tarihî gelişim sürecini dolayısıyla da evrimini açıklamaya çalışır. Ağızların söz varlığını kayıt altına alarak standart dile söz varlığı desteği sağlar. Konuşurlarının kimliği, yaşı, cinsiyeti, eğitim ve sosyo-ekonomik düzeyi gibi özelliklerinin dile nasıl yansıdığını ortaya koyarak dil ile sosyal yapı ilişkisinin anlaşılmasına yardımcı olur. Ayrıca halkın konuştuğu doğal dilin yanı sıra yerel kültürü, gelenekleri, halk hikâyeleri, maniler, masallar, deyimler ve atasözleri gibi toplumsal hafıza ürünlerini kayıt altına alarak kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılmasına katkıda bulunur. Dilin coğrafi dağılımını gösteren ve bölgesel dil planlamalarında kullanılan ağız atlaslarının oluşturulmasına ortam hazırlar. Kısacası esasen dilin yerel konuşma biçimlerini incelemeyi amaçlıyor olsalar da bu çalışmalar, dile çoklu katkı sağlayan, dilin iyi anlaşılması ve doğru öğretilmesi için elzem çalışmalardır. Zira bir dilin yalnızca dilbilgisi özellikleri ve söz varlığı gibi unsurlarını değil, aynı zamanda o dili konuşan toplulukların yaşam biçimini, değerlerini, geleneklerini ve tarihî dönüşümlerini de anlamaya yardımcı olur. Dolayısıyla ağız araştırmaları, sadece dilbilim açısından değil, aynı zamanda sözlü tarih, sosyoloji, beşerî

coğrafya, halk bilimi ve kültürel antropoloji gibi birçok disiplini ilgilendiren çok yönlü çalışmalardır.

Dil ve kültür bakımından zengin ve tarihsel derinliğe sahip bir coğrafyada yer alan Türkiye, tarih boyunca birçok köklü medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu sebeple az ya da çok bu coğrafyada hüküm süren hemen her medeniyetten kalan dil ve kültürü bünyesinde barındırmaktadır. Genellikle sözlü olarak varlığını sürdüren bu dil ve kültürler bu bölgeyi dil ve kültür bakımından çok zengin bir yer haline getirmiştir. Ayrıca büyük çoğunluğu Oğuz boyundan olmakla birlikte Türkiye’de diğer Türk boylarına mensup önemli bir kesimin yaşadığı da bilinmektedir. Sahip olduğu dil malzemesi çeşitliliği, Türkiye’yi ağız araştırmaları açısından son derece zengin ancak aynı zamanda sistemli, kapsamlı ve nitelikli çalışma gerektiren bir saha hâline getirmiştir. Büyük bir zenginlik kaynağı olan bu çeşitlilik, Türkçenin Anadolu’daki bölgesel varyantları olan ağızlarını çok katmanlı bir yapı hâline getirmiştir. Bu çok katmanlılık sadece Türkçenin farklı lehçeleri ve ağızlarıyla değil, aynı zamanda burada konuşulan diller ve etkileşim halinde olduğu diğer diller ile bu dillerin lehçe ve ağızlarını da kapsayan geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu sebeple Türkiye’de ağız araştırmaları, sadece akademik değil, aynı zamanda kültürel bir sorumluluk çerçevesinde ele alınması gereken bir alan hâline gelmiştir. Maalesef bu dil ve kültür zenginliği, yeterince değerlendirilememiş, sistemli, planlı ve nitelikli araştırmalarla kayıt altına alınamamış, günümüz dünyasında yaşanan hızlı değişimler, toplumsal dönüşümler, kentleşme, eğitim politikaları, yaygınlaşan ve çeşitlenen medyanın etkisi gibi sebeplerle yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bugüne kadar yapılan çalışmalar, genellikle sınırlı sayıdaki dilbilimcinin kişisel gayretleriyle yürütülmüş, önemli bir kısmı da lisansüstü tez çalışmaları kapsamında yapılmıştır. Kurumsal koordinasyon, destek ve planlamadan yoksun olan bu çalışmalar, genellikle belirli bölgeler üzerinde yoğunlaşmış, dolayısıyla da Türkiye Türkçesinin bütün ağızlarını kapsayacak bir düzeye erişememiştir.

Günümüzde küreselleşme, dijitalleşme ve medyanın etkisiyle ağızlar hızla standart dile yaklaşmakta ve özgünlüklerini kaybetmektedir. Bu sebeple ağızların en azından bugünkü hâliyle derlenmesi, kayıt altına alınması ve analiz edilerek bilim dünyasına kazandırılması, aciliyet arz etmektedir. Sadece dilin değişik konuşma biçimleri değil, aynı zamanda kültürel hafızanın taşıyıcısı olan ağızlar, acil ve etkili tedbirler alınmazsa değerlendirilemeden çok yakın bir zaman diliminde bünyesinde barındırdığı dil ve kültür malzemesiyle beraber kaybolacaktır. Yok olma tehlikesi altında olan bu dil ve kültür hazineleri, ancak uzman kişilerce yapılacak kurumsal destekli, eşgüdümlü, kapsamlı ve sistemli ağız araştırmalarıyla kaybolmaktan kurtarılabilir. Böylece bu kıymetli hazineler, -belki de son şans olarak- sistemli, kapsamlı ve nitelikli bütüncül çalışmalarla kayıt altına alınıp incelenebilir. Bunun için öncelikle bugüne kadar yapılan ağız araştırmalarından edinilen deneyimlerden hareketle sorun, hata ve eksikler tespit edilmeli, daha sonra yenilikçi yaklaşımlarla yeni ağız araştırmaları yapılmalıdır. Dil malzemesinin yanı sıra kültürel mirası da kayıt altına alacak olan bu araştırmalar, üniversiteler, yerel yönetimler ve diğer ilgili kurumlar tarafından sadece akademik çevreler için değil, aynı zamanda toplumun geneli için önemli olduğu vurgulanmalı, işbirlikleri ve gelişen teknolojik imkânlarla olabildiğince desteklenmelidir. Aksi takdirde bu zengin dil ve kültür malzemesi, içerdği kültürel miras ile birlikte yok olup gidecektir.

Bu çalışmada, Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarında karşılaşılan başlıca sorunlar ele alınmış, bu sorunların arka planında yer alan sosyo-kültürel ve akademik etkenler irdelenerek ayrıntılı olarak incelenmiş ve bu alandaki eksikliklerin giderilmesi için birtakım çözüm önerileri sunulmuştur. Bu bağlamda ağız araştırmalarında yaşanan doğal dil kullanımının azalması, derleme alanının doğru belirlenememesi, doğru kaynak kişilere ulaşım güçlüğü, veri toplama ve belgeleme zorlukları, çeviri yazı işaretlerini standartlaştırma sorunları, dil malzemesini inceleme yöntemi ile ilgili sorunlar, coğrafi temsiliyet eksikliği ve dengesiz dağılım, ağız etnik yapı ilişkisi sorunu, karşılaştırmalı ağız çalışmalarının eksikliği, dijitalleşme ve veri arşivleme eksikliği, etik ve hukukî sorunlar, uzman yetiştirme ve akademik süreklilik sorunu, sosyolojik ve dil politikası baskıları, finans kaynağı ve teknolojik altyapı eksikliği, sözlük, gramatikal dizin ile ilgili sorunlar, ağız atlasının hazırlanmasıyla ilgili sorunlar, terim sorunları, toplumsal algıdaki olumsuzluklar gibi başlıca sorunlar bütün boyutlarıyla tartışılmıştır. Bununla birlikte bu araştırmalarda yeterli metodolojik standartların oluşturulamaması, mali ve lojistik kısıtlılıklar, saha çalışmalarının sürdürülebilirliği ve dijital veri tabanlarının yetersizliği gibi pratik ve akademik zorluklar bütün boyutlarıyla değerlendirilmiş ve bu sorunların çözümü için birtakım önerilerde bulunulmuştur.

Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmalarının Sorunları

Tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan Türkiye, zengin dil ve kültür mirasıyla ağız araştırmaları için büyük bir potansiyel taşır. Coğrafi farklılıklar, kültürel etkileşimler ve tarihî süreçlerle şekillenmiş olan bu zenginlik, bu bölgedeki ağızların her birini kendi başına bir dil ve kültür hazinesi haline getirmiştir. Bu sebeple söz konusu ağızlar, ait olduğu yörenin konuşma biçimi olmanın ötesinde, oranın yaşam tarzı, tarihi, inançları gibi birçok özelliğini yansıtan canlı birer belge hüviyeti kazanmıştır. Dilbilimin temel alanlarından biri olan ağız araştırmaları, bu değerli mirası anlamak, belgelemek ve gelecek nesillere aktarmak için çalışır. Hayatın hemen her alanında hızlı değişimlerin yaşandığı günümüzde, diğer kültürel unsurlar gibi ağızlar da hızla dönüşmekte, hatta bazıları kaybolmaktadır. Genç nesillerin standart dile yönelmesi, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve kentleşme gibi faktörler, ağızların kaybolmasını daha da hızlandırmaktadır. Bu yönüyle dil ve kültür hazinesi olan ağızlarla ilgili birçok araştırma yapılmış ancak çeşitli sorunlardan dolayı bu araştırmalardan beklenen verim alınamamıştır. Dolayısıyla Türkçenin yöresel farklılıklarını, tarihsel gelişimini ve kültürel etkileşimlerini anlamak için kritik öneme sahip olan ağızlar, bugün yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olmasına rağmen yeterince kayıt altına alınamamıştır.

Türkiye’de bugüne kadar çok sayıda ağız araştırması yapılmış olsa da, bu alandaki zengin potansiyel yeterince değerlendirilememiş, dolayısıyla da ağızların bünyesinde barındırdığı dil malzemesi ve kültürel miras tam anlamıyla kayıt altına alınamamıştır. Doğal dil kullanımının zayıflamasından kaynak kişilere ulaşma güçlüğüne, veri toplama süreçlerindeki zorluklardan teknolojik yetersizliklere, yetişmiş insan kaynağı eksikliğinden finansman sorunlarına kadar çok çeşitlilik arz eden bu sorunlar, ağızların sahip olduğu dil malzemesi ve kültürel mirasın tam anlamıyla kayıt altına alınmasını engellemekle kalmamış aynı zamanda yeni sorunlara yol açarak ağız araştırmalarının başarısızlığına da sebep olmuştur. Zira metne dayalı olduğu için belirli aşamalarla ilerleyen bu araştırmalarda atılacak her adım, sonraki adımları nitelik bakımından etkiler. Söz gelimi, ağız bölgesi ya da kaynak kişi seçimindeki isabetsizlik, derlenen

malzemenin yörenin ağızını tam olarak yansıtamama sonucunu doğurabilir. Derlenen nitelikli dil malzemesi yazıya doğru bir şekilde aktarılamayınca ağız özelliklerinin kaybolmasına veya değiştirilmesine sebep olabilir. Bu durum da sınıflandırma ve gramer çalışmalarını da olumsuz etkiler. Bu sebeple ağız araştırmalarının her aşaması aynı ölçüde dikkat ve titizlik gerektirir (Karahan 2012:133). Bu dikkat ve titizlik gösterilmediği takdirde söz konusu araştırmaların başarısız olması kaçınılmaz olur. Dolayısıyla bu araştırmalarda baş gösteren sorunların çözülememesi, söz konusu araştırmaları zorlaştırmakla kalmaz, aynı zamanda başka sorunların baş göstermesine de yol açar. Bu sebep ağız araştırmalarının hedeflerine ulaşabilmesi için birbirleriyle ilgileri de dikkate alınarak bütün sorunlarının acil bir şekilde çözülmesi gerekir.

Türkiye'deki ağız araştırmalarının karşılaştığı başlıca sorunlar ve çözüm yolları şu şekilde sıralanabilir:

1. Doğal Dil Kullanımının Hızla Azalması

Türkiye'de Türkiye Türkçesinin yanı sıra, başta Azerbaycan Türkçesi olmak üzere Türk dillerinin farklı kollarına mensup çeşitli dil ve ağızlar da konuşulmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarının yanı sıra farklı Türk dillerinin de aynı coğrafyada kullanılması, Türkiye'nin Türk dilleri bakımından zengin ve çok katmanlı bir dilsel görünüm sergilemesine sebep olmaktadır. Bu çeşitliliğin önemli bir bölümünün yeterince sistematik ve bütüncül biçimde belgelenememiş olması ise özellikle kullanım alanları daralan ve kuşaklar arası aktarımı zayıflayan dil ve ağızlar bakımından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Standart dilin yaygınlaşması, kentleşme, iç ve dış göç, eğitim süreçlerinin genişlemesi, toplumsal hareketliliğin artması ve kitle iletişim araçları ile dijital iletişim ortamlarının yaygınlaşması, geleneksel dil ve ağız özelliklerinin kullanım sıklığını ve kuşaklar arası aktarımını etkileyen başlıca toplumsal süreçler arasında değerlendirilebilir. Söz konusu dilsel çeşitlilik içerisinde yer alan bazı dil ve ağızlar, kullanım alanlarının daralması ve kuşaklar arası aktarımının zayıflaması nedeniyle kaybolma riski taşımakta; bunların bir bölümü ise henüz yeterli ölçüde belgelenmiş bulunmamaktadır. Bu durum, yalnızca mevcut dilsel özelliklerin kayıt altına alınması bakımından değil, aynı zamanda dil değişimi, dil teması ve dilsel çeşitlenme süreçlerinin incelenmesi bakımından da önemli bir araştırma alanı oluşturmaktadır.

Türkiye'de okullaşmanın, ulaşım imkânlarının ve kitle iletişim araçlarının hızla yaygınlaştığı; iç göç ve buna bağlı sosyokültürel dönüşümlerin belirginleştiği 1950'li yıllardan itibaren gerçekleştirilen birçok ağız araştırmasında, geleneksel ağız özelliklerinin toplumsal değişim karşısında dönüşüme uğradığı ve mevcut dil malzemesinin sistemli biçimde derlenmesi gerektiği çeşitli araştırmacılar tarafından vurgulanmıştır (Caferoğlu 1960; Korkmaz 1976; Gemalmaz 1999; Gülensoy 1999; Demir 2009; Yavuz 2015; Bulak 2022). Buna rağmen, Türkiye'deki dil ve ağız çeşitliliğinin tamamını kapsayan, standart yöntemlere dayalı ve uzun vadeli bir belgeleme ve arşivleme sisteminin oluşturulması konusunda hâlen önemli eksiklikler bulunmaktadır. Bu sebeple Türkiye'deki dil ve ağız çeşitliliğinin sistematik biçimde belgelenmesi, yalnızca kaybolma riski taşıyan dilsel unsurların korunması açısından değil, Türkiye Türkçesinin tarihsel gelişimini, bölgesel çeşitlenmesini ve farklı dillerle gerçekleştirdiği temasların izlerini ortaya koymak açısından da önem taşımaktadır.

Günümüzde doğal dil kullanımının azalması, hem dilin günlük hayattaki işlevselliği hem de bilimsel çalışmaların kalitesi açısından önemli bir sorun haline gelmiştir. Akademik ve sosyal anlamda çeşitli olumsuzluklara yol açan bu durum, baskın olan standart dilin kullanım alanının genişlemesine, dolayısıyla da kullanım alanları daralan ağızların giderek yok olmaya yüz tutmasına, ağızların sahip olduğu zengin dil malzemesi ve kültürel mirasın kaybolmasına yol açmaktadır. Özellikle gençler arasında, başta internet argosu ve kısaltma kullanımı olmak üzere bozuk dil kullanımının yaygınlaşması, yeni neslin dil becerisinin gittikçe zayıflamasına sebep olmaktadır. Ayrıca eğitim sisteminde tercih edilen dil politikaları, yabancı dil eğitime verilen önemin artması ve kültürel etkileşimler, bir yandan dilin doğru kullanımını olumsuz etkilerken diğer yandan doğal dil kullanımının zayıflamasına yol açmaktadır. Dilde yabancılaşmanın sebepleri arasında yer alan bu durum, aydın kesimin ağızlara mesafeli yaklaşımı ve kültürel etkileşimlerle birleşince ağızların hızla kaybolması mukadderat haline gelmektedir.

Günümüzde Türkiye Türkçesi ağızları; hızlı kentleşme, iç ve dış göç, eğitim süreçlerinin yaygınlaşması, toplumsal hareketliliğin artması ve kitle iletişim araçları ile dijital iletişim ortamlarının yaygınlaşması gibi çeşitli sosyodemografik ve toplumsal etkenlerin sonucunda hızlı bir değişim süreci yaşamaktadır. Ölçünlü Türkiye Türkçesinin kullanım alanının genişlemesiyle birlikte, özellikle genç kuşaklarda geleneksel yöresel ağız özelliklerinin kullanım sıklığının azalması ve bazı özelliklerin kuşaklar arası aktarımının zayıflaması söz konusu olabilmektedir. Bu süreç, ağızların bütünüyle ortadan kalkmasından ziyade, geleneksel özelliklerinin zaman içerisinde değişmesi, kullanım alanlarının daralması ve standart dille yaklaşması şeklinde kendini göstermektedir. Bu değişim süreci, ağızların taşıdığı dilsel ve kültürel unsurların sistemli biçimde belgelenmesini önemli hâle getirmektedir. Zira ağızlar yalnızca fonetik, fonolojik, morfolojik ve söz varlığı bakımından farklılık gösteren yerel dil biçimleri değil; aynı zamanda geçmişten günümüze aktarılan deyim, atasözü, kalıp ifade, yerel adlandırma, anlatı ve diğer sözlü kültür unsurlarını da bünyelerinde barındırmaktadır. Bu sebeple ağızlarda meydana gelen değişimin belgelenmesi, yalnızca kaybolma riski taşıyan dilsel unsurların kayıt altına alınması açısından değil, aynı zamanda Türkiye Türkçesindeki dil değişimi ve çeşitlenme süreçlerinin anlaşılması bakımından da önem taşımaktadır.

Bu bağlamda, Türkiye Türkçesi ağızlarının mevcut dilsel özelliklerinin sistemli biçimde derlenmesi, ses ve görüntü kayıtlarıyla belgelenmesi, yazıya aktarılması, uygun transkripsiyon yöntemleriyle çözümlenmesi ve bilimsel yöntemlerle analiz edilmesi gerekmektedir. Derleme çalışmalarının yalnızca geleneksel ağız özelliklerini tespit etmeye yönelik olmaması; farklı kuşaklardan konuşurların karşılaştırılması yoluyla ağızlarda meydana gelen değişimin de izlenmesini sağlaması önemlidir. Böylece hem günümüzde varlığını sürdüren ağız özellikleri hem de değişim sürecinde ortaya çıkan yeni dilsel biçimler bilimsel olarak kayıt altına alınabilecektir. Dolayısıyla Türkiye Türkçesi ağızlarının belgelenmesine yönelik çalışmaların münferit ve dağınık araştırmaların ötesine taşınarak planlı, sistemli ve uzun vadeli bir derleme ve arşivleme programı çerçevesinde yürütülmesi gerekmektedir. Bu çalışmalar, yalnızca kaybolma riski taşıyan dil malzemesinin korunmasına değil, aynı zamanda Türkiye'nin tarih boyunca farklı diller ve kültürlerle gerçekleştirdiği etkileşimlerin günümüz ağızlarındaki

izlerinin ortaya çıkarılmasına ve Türkçenin bölgesel çeşitlenme dinamiklerinin daha kapsamlı biçimde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

2. Derleme Alanının Doğru Belirlenememesi

Ağız araştırmalarında derleme alanının belirlenmesi, araştırmanın sonuçlarını doğrudan etkileyen temel metodolojik sorunlardan biridir. Türkiye’de bugüne kadar gerçekleştirilen birçok ağız araştırmasında derleme alanının belirlenmesinde kullanılan ölçütler ayrıntılı biçimde açıklanmamış olmakla birlikte, araştırma sahalarının çoğunlukla köy, mezra, kasaba, ilçe ve il gibi idarî birimler esas alınarak oluşturulduğu görülmektedir. Ağız özelliklerinin görece daha iyi korunduğu düşünülen yerleşim birimlerinin tercih edilmesi, geleneksel ağız özelliklerinin tespiti bakımından önemli bir avantaj sağlamakla birlikte, geniş idarî veya coğrafi alanlarda gerçekleştirilen araştırmalarda zaman, ulaşım, fizikî imkânlar ve araştırmanın kapsamı gibi nedenlerle bütün yerleşim birimlerinden yeterli veri toplanamaması önemli bir sınırlılık oluşturmuştur. Bunun temel sebeplerinden biri, bir ağızın yayılım alanının idarî sınırlarla her zaman örtüşmemesidir. Belirli bir ağız veya ağız özelliği birden fazla ilçe ya da ilin sınırları içerisinde kullanılabileceği gibi, aynı idarî birim içerisinde birden fazla ağız veya ağız varyantı da bulunabilir. Dolayısıyla araştırma alanının yalnızca idarî sınırlara göre belirlenmesi, bir yandan farklı ağız özelliklerine sahip konuşurların aynı ağız bölgesi içerisinde değerlendirilmesine, diğer yandan idarî sınırların dışında kalan ancak araştırma konusu ağızla dilsel ve toplumsal ilişkisi bulunan yerleşimlerin araştırma kapsamı dışında bırakılmasına yol açabilir. Nitekim önceki araştırmalar, sınırlı sayıdaki yerleşim biriminden gerçekleştirilen sondaj niteliğindeki derlemelerin belirli ağız özelliklerini ortaya koymada yararlı olmakla birlikte, geniş bir ağız alanının bütün özelliklerini ve iç varyasyonlarını belirlemede her zaman yeterli olmadığını göstermektedir (Akar 2006: 44).

Bu bakımdan derleme alanının belirlenmesinde esas alınması gereken temel ölçüt, idarî sınırlar değil, araştırma konusu ağızın doğal konuşma alanıdır. Doğal konuşma alanı, belirli bir ağız veya ağız grubunun toplumsal iletişim içerisinde doğal olarak kullanıldığı ve karakteristik dil özelliklerinin belirli bir yoğunluk ve süreklilik gösterdiği coğrafi-toplumsal alan olarak değerlendirilebilir. Bu alanın belirlenebilmesi için araştırma öncesinde tarihî, coğrafi, sosyolojik ve dilbilimsel bir ön inceleme yapılması gerekmektedir. Ön inceleme, araştırma konusu ağızla ilgili mevcut literatürün taranması, daha önce yapılmış ağız araştırmalarının ve ağız sınıflandırmalarının değerlendirilmesi, bölgenin yerleşim ve göç tarihinin incelenmesi, nüfus hareketlerinin ve toplumsal ilişkilerin belirlenmesi ve mevcut dilsel özelliklere ilişkin bilgilerin alan verileriyle karşılaştırılması aşamalarını kapsamalıdır. Bu ön incelemenin ardından araştırma alanının sınırları belirlenmeli ve araştırmanın amacı, yöntemi ve kapsamı doğrultusunda uygun bir örnekleme tasarımı oluşturulmalıdır. Geniş bir ağız alanının bütün yerleşim birimlerinden veri toplanması zaman ve fizikî imkânlar bakımından mümkün değilse, araştırma alanındaki dilsel, coğrafi ve toplumsal çeşitliliği temsil edebilecek yerleşim birimleri belirlenmelidir. Bu seçimde yalnızca geleneksel ağız özelliklerini daha iyi koruduğu düşünülen yerleşimlere odaklanılmamalı; standart dilin etkisinin güçlü olduğu, kentleşme ve göç süreçlerinin belirgin biçimde yaşandığı yerleşim birimleri de araştırma kapsamına alınmalıdır. Çünkü dil değişimi ve standartlaşma süreçleri de ağızların güncel durumunu ve gelecekteki gelişimini anlamak bakımından önemli bir araştırma verisidir.

Benzer biçimde, kaynak kişi seçimi de yalnızca “ağız en iyi koruyan” konuşurların belirlenmesiyle sınırlandırılmamalıdır. Konuşurların yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, meslek, doğum yeri, yerleşim süresi, göç geçmişi, çok dillilik durumu ve farklı sosyal çevrelerle ilişkileri gibi değişkenler dikkate alınarak araştırma amacına uygun ve çeşitliliği yansıtan bir kaynak kişi grubu oluşturulmalıdır. Özellikle farklı kuşaklardan konuşurların araştırmaya dâhil edilmesi, geleneksel ağız özelliklerinin yanı sıra standartlaşma, dil değişimi ve kuşaklar arası aktarım süreçlerinin de tespit edilmesine imkân sağlayacaktır. Derleme sürecinde elde edilen yeni bulguların araştırma planını değiştirebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Ön araştırma sonucunda belirlenen ağız sınırları, saha çalışması sırasında ortaya çıkan yeni dilsel, toplumsal veya coğrafi veriler doğrultusunda yeniden değerlendirilebilmelidir. Nitekim Demir’in de belirttiği üzere, araştırma konusu ağızla ilgili teorik bilgilerin derlenmesi ve değerlendirilmesiyle başlayan süreç, alanda yapılacak incelemelerle sınanmalı ve bu bulgular doğrultusunda derleme planı geliştirilmelidir (Demir 1998: 177-179). Bu sebeple ağız araştırmalarında araştırma tasarımının katı ve değişmez bir yapı olarak değil, saha bulguları doğrultusunda geliştirilebilen dinamik bir süreç olarak ele alınması gerekir.

Sonuç olarak, bir ağız araştırmasının hedeflerine ulaşabilmesi için öncelikle araştırma konusu ağzın doğal konuşma alanının mümkün olduğunca doğru belirlenmesi gerekmektedir. Derleme alanının idarî sınırlardan bağımsız olarak dilsel ve toplumsal gerçeklik temelinde oluşturulması; yerleşim birimlerinin coğrafi ve dilsel temsil özellikleri dikkate alınarak seçilmesi; kaynak kişilerin toplumsal ve dilsel profillerinin çeşitliliği yansıtacak biçimde belirlenmesi ve saha çalışmasının yeni bulgular doğrultusunda esnek biçimde yürütülmesi, elde edilen dil verisinin kapsamını ve açıklama gücünü artıracaktır. Böylece ağız araştırmaları yalnızca geleneksel ve görece korunmuş ağız özelliklerinin tespitine değil, aynı zamanda ağzıların iç çeşitliliğinin, dil teması süreçlerinin ve güncel dil değişiminin bütüncül biçimde ortaya konulmasına da imkân sağlayacaktır.

3. Doğru Kaynak Kişilere Ulaşım Güçlüğü

Türkiye Türkçesi ağzıları üzerine yapılan çalışmalarda kaynak kişiler seçilirken genellikle okuryazarlık durumu, bölgenin yerlisi olma, ağız özelliklerini koruma düzeyi, yaş ve cinsiyet gibi ölçütler esas alınmış; bu çerçevede kaynak kişiler çoğunlukla okuryazar olmayan, doğup büyüdüğü bölgenin dışına fazla çıkmamış, yaşlı ve özellikle kadın konuşurlardan seçilmiştir (Caferoğlu 1994: XII; Demir 1998: 171; Günay 2003: 13 gibi). Bununla birlikte, söz konusu niteliklerin tamamını taşıyan kaynak kişilere ulaşmanın her zaman mümkün olmadığı, ulaşılan kişilerden de çeşitli nedenlerle araştırmanın amacına uygun ve yeterli dil malzemesi elde edilemediği görülmüştür. Doğru kaynak kişilere ulaşmanın ve bu kişilerden nitelikli dil verisi elde etmenin güçlüğü, bugüne kadar gerçekleştirilen birçok ağız araştırmasında dile getirilmiş ve sorunun çözümüne yönelik çeşitli öneriler sunulmuştur (Gemalmaz 1995; Demir 1998; Günay 2003; Atabay 2010 gibi). Buna rağmen kaynak kişi seçimi ve kaynak kişilerden verimli dil malzemesi elde edilmesi, günümüzde de ağız araştırmalarının temel sorunlarından biri olmayı sürdürmektedir. Özellikle hızlı kentleşme, ulaşım imkânlarının gelişmesi, eğitim düzeyinin yükselmesi, toplumsal hareketliliğin artması ve kitle iletişim araçları ile dijital iletişim ortamlarının yaygınlaşması sonucunda standart dilin kullanım alanının genişlemesi, geleneksel ağız özelliklerinin yalnızca genç kuşaklarda değil, orta ve ileri yaş gruplarında da

değişmesine ve bazı özelliklerin kullanım sıklığının azalmasına yol açmaktadır. Bu durum, geleneksel ağız özelliklerini temsil edebilecek kaynak kişilerin belirlenmesini geçmişe kıyasla daha karmaşık hâle getirmektedir.

Ağız araştırmalarında derleme bölgesinin doğru belirlenmesi kadar bu bölgeyi dilsel ve toplumsal açıdan temsil edebilecek kaynak kişilerin seçilmesi de büyük önem taşır. Çünkü kaynak kişiler, ağız araştırmasının temel veri sağlayıcılarıdır ve elde edilen dil malzemesinin niteliği büyük ölçüde onların dil kullanım özelliklerine bağlıdır. Bununla birlikte, kaynak kişi seçiminde uzun yıllar boyunca benimsenen bazı ölçütlerin her araştırma alanında aynı sonucu vermediği, saha deneyimleriyle ortaya konmuştur. Nitekim okuryazar olmayan, yaşlı ve kadın konuşurların bölge ağzını daha iyi yansıtacağı yönündeki yaygın kanaate rağmen birçok araştırmada erkek konuşurlardan da önemli miktarda ve nitelikli dil malzemesi elde edilmiş; kadın ve erkek konuşurlardan derlenen metinler karşılaştırıldığında bazı alanlarda belirgin bir farklılığın bulunmadığı görülmüştür. Benzer biçimde, okuryazar olmayan kişilerin standart dilin etkisine daha az maruz kaldıkları ve bu sebeple ağız özelliklerini daha iyi korudukları düşünülse de eğitilmiş ve okuryazar bazı konuşurların da gündelik ve samimi iletişim ortamlarında geleneksel ağız özelliklerini önemli ölçüde koruyabildikleri tespit edilmiştir (Gemalmaz 1995:2; Kaynak 2020:300-301). Dolayısıyla yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyi, kaynak kişi seçiminde dikkate alınması gereken önemli değişkenler olmakla birlikte bunların tek başına kaynak kişinin ağız özelliklerini temsil etme düzeyini belirlediği kabul edilmemelidir. Nitelikli kaynak kişiler, önceden belirlenmiş demografik kalıplara göre değil, araştırma konusu ağzın özelliklerini doğal iletişim ortamında ne ölçüde yansıtabildiklerine göre belirlenmelidir. Bu bakımdan geleneksel olarak tercih edilen yaşlı ve eğitimsiz kaynak kişilerin yanı sıra, farklı yaş ve eğitim gruplarından olup yöresel ağız özelliklerini koruyan konuşurların da araştırmaya dâhil edilmesi gerekir.

Kaynak kişinin uygun biçimde seçilmiş olması da tek başına yeterli değildir. Bazı konuşurların başta diş ve artikülasyonla ilgili fiziksel durumlar olmak üzere çeşitli sağlık sorunları, heyecan ve stres, araştırmacının varlığından kaynaklanan çekingenlik, yapmacık konuşma veya standart dile özenme gibi nedenlerle gündelik konuşma biçimlerini derleme sırasında yeterince yansıtamadıkları görülmektedir (Gemalmaz 1995:2). Bunun yanında mikrofon, ses kayıt cihazı ve kamera gibi kayıt araçları da konuşurun davranışını etkileyebilmekte; araştırmacıya duyulan güvensizlik veya araştırmanın amacının tam olarak anlaşılamaması, konuşurun doğal iletişim biçiminden uzaklaşmasına sebep olabilmektedir. Bazı kaynak kişilerin, aynı görüşme içerisinde konuşma bağlamına veya muhatabına göre birden fazla dilsel varyantı kullanması da bu açıdan dikkate değer bir durumdur. Dolayısıyla kaynak kişi, derleme sırasında yalnızca belirli bir ağız biçimini sürekli ve değişmez biçimde kullanan kişi olarak değerlendirilmemelidir. Aksine konuşurun farklı bağlamlarda kullandığı dilsel biçimlerin tamamı, ağız içi değişkenliğin ve standart dil ile etkileşimin belirlenmesi bakımından önemli veri oluşturabilir. Bu hususlar, nitelikli dil malzemesi elde edebilmek için yalnızca uygun kaynak kişilerin belirlenmesinin yeterli olmadığını, aynı zamanda bu kişilerin doğal konuşma özelliklerini mümkün olduğunca ortaya çıkarabilecekleri uygun bir derleme ortamının oluşturulması gerektiğini göstermektedir.

Kaynak kişinin araştırmacıyla kurduğu iletişim, görüşmenin gerçekleştirildiği mekân, konuşma konusu, görüşmenin süresi, kayıt araçlarının kullanımı ve yöneltilen soruların niteliği, elde edilen dil malzemesinin doğrallığını doğrudan etkileyebilir. Bu sebeple kaynak kişi seçiminde yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, sosyal konum, meslek, doğum ve yerleşim yeri, göç geçmişi, çok dillilik durumu ve araştırma bölgesinde geçirilen süre gibi değişkenlerin dikkate alınması yararlı olacaktır. Özellikle göç geçmişi ve çok dillilik, araştırma konusu ağızla konuşurun ilişkisinin belirlenmesi bakımından önem taşımaktadır. Araştırmacı, bir yerleşim yerinde yaşayan her konuşurun o yerleşimin geleneksel ağız özelliklerini aynı ölçüde temsil edeceğini varsaymamalıdır. Bu sebeple kaynak kişi seçiminde önceden kabul edilmiş “ideal kaynak kişi” tipinden hareket etmek yerine, araştırma alanının dilsel ve toplumsal özellikleri doğrultusunda farklı profillerden konuşurların belirlenmesi daha uygun bir yöntemdir. Farklı yaş grupları, cinsiyetler, eğitim düzeyleri, meslekler ve sosyal çevrelerden kaynak kişilerin araştırmaya dâhil edilmesi, hem araştırma konusu ağzın geleneksel özelliklerinin daha kapsamlı biçimde belirlenmesine hem de yaş, eğitim, toplumsal hareketlilik ve standart dil etkisine bağlı değişkenliğin ortaya çıkarılmasına imkân sağlayacaktır. Bunun yanında kaynak kişilerle güven ilişkisi kurulması, doğal iletişim ortamlarının oluşturulması ve mümkün olduğunca farklı derleme tekniklerinden yararlanılması, elde edilen dil verisinin niteliğini artıracaktır. Böylece kaynak kişi seçimi yalnızca “ağzı en iyi koruyan kişiyi bulma” problemi olmaktan çıkarılarak araştırma konusu ağızda bulunan dilsel çeşitliliği ve bu çeşitliliğin toplumsal dağılımını ortaya koymaya yönelik sistematik bir örnekleme sürecine dönüştürülebilecektir.

4. Veri Toplama ve Belgeleme Zorlukları

Türkiye’de yapılan ağız araştırmalarında derlemeler çoğunlukla geleneksel ağız özelliklerinin görece daha yoğun korunduğu yörelere gidilerek eğitim, seyahat ve ticaret gibi sebeplerle yaşadığı yöreden fazla ayrılmamış, genellikle eğitimsiz ve yaşlı konuşurlardan dil malzemesi derlenmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Taş plakla gerçekleştirilen birkaç ses kaydı dışında, 1950’li yıllara kadar derlemeler büyük ölçüde araştırmacının konuşma verisini doğrudan yazıya geçirmesi yoluyla yapılmış; bu tarihten itibaren ise ses kayıt cihazları ve zaman zaman kameralar kullanılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, geçmiş dönem ağız araştırmalarında veri toplama yöntemlerinin çeşitliliğinin sınırlı kaldığı, doğrudan veya dolaylı gözlem, soruşturma ve anket gibi farklı tekniklerin yeterince kullanılmadığı görülmektedir (Demir 1999:80). Veri toplama tekniklerinin araştırmanın amacına uygun biçimde belirlenmemesi, hazırlıksız görüşmeler nedeniyle kaynak kişilerin doğal konuşma biçimlerini yeterince ortaya koyamaması, derlemelerin ağırlıklı olarak soru-cevap biçiminde yürütülerek gündelik konuşma verisinin geri planda kalması, kamera ve kayıt cihazlarının kaynak kişiler üzerindeki etkisi gibi hususlar, bazı çalışmaların elde ettiği dil malzemesinin niteliğini sınırlamıştır. Bu durum, ağız araştırmalarında zaten güç olan veri toplama ve belgeleme sürecini daha da karmaşık hâle getirmiştir.

Günümüzde hızlı toplumsal değişim, ağız araştırmalarının veri toplama sürecini daha da güçleştirmektedir. Hayatın hemen her alanında yaşanan dönüşümle birlikte toplumun sosyokültürel yapısı da hızla değişmekte; özellikle kırsal bölgelerde geleneksel ağız özelliklerini daha yoğun koruyan yaşlı nüfus azalırken genç kuşaklar standart dile daha fazla yönelmektedir. Ağız özelliklerinin kuşaklar arası aktarımının zayıflaması, bir yandan araştırma için ulaşılabilir

kaynak kişi sayısını azaltırken diğer yandan mevcut dil malzemesinin gecikmeksizin belgelenmesini zorunlu kılmaktadır. Bunun yanında ağızların konuşulduğu geniş ve çoğu zaman dağlık coğrafya, özellikle ulaşılması güç yerleşimlerde saha çalışmalarını zaman ve maliyet bakımından zorlaştırmakta; ulaşım, konaklama, saha personeli ve kayıt ekipmanlarının temini gibi lojistik ihtiyaçlar da veri toplama sürecini güçleştirmektedir. Coğrafi erişilebilirlik ve lojistik sorunlara, veri toplama ve analiz yöntemlerinde ortak standartların bulunmaması, anket ve soru formlarındaki farklılıklar, ses kayıtlarının teknik özelliklerinin birbirinden ayrılması, transkripsiyon ilkelerindeki çeşitlilik ve kelime listeleri ile kayıt formatlarının standardize edilmemiş olması gibi metodolojik sorunlar da eklenmektedir. Bu farklılıklar, elde edilen verilerin çalışmalar arasında karşılaştırılabilirliğini, yeniden kullanılabilirliğini ve bütüncül biçimde değerlendirilmesini güçleştirmektedir (Demir 1999:81).

Esasen yerinde gözlem, kaynak kişiyle doğrudan iletişim, ses ve görüntü kaydı ile metin çözümlemesini bir araya getiren ağız araştırmalarında veri toplama ve belgeleme süreci araştırmanın başarısını doğrudan etkileyen temel aşamalardan biridir. Derleme aşaması yeterli biçimde planlanmadığı ve yürütülmediği takdirde araştırma konusu ağza ilişkin dilsel özelliklerin güvenilir biçimde ortaya konulması güçleşecektir. Beşerî, coğrafi ve sosyokültürel birçok engelin bulunduğu bu sürece ekonomik kaynak ve teknik altyapı yetersizliği gibi sorunların da eklenmesi, saha araştırmalarındaki güçlükleri artırmaktadır. Erişim, ulaşım ve kayıt gibi lojistik unsurlar ile bilgilendirilmiş rıza alma, güven ilişkisi kurma ve doğal konuşmayı teşvik etme gibi beşerî unsurların birlikte yönetilmesini gerektiren bu süreç, etik ilkeleri gözeten, yeterli teknolojik altyapıya sahip ve gerektiğinde disiplinlerarası işbirliğine dayanan saha çalışmalarıyla daha verimli biçimde yürütülebilir (Demir 1999: 81). Bu sebeple öncelikle kaynak kişinin yaşı, eğitim durumu, cinsiyeti, doğum ve yerleşim geçmişi gibi kişisel ve toplumsal özelliklerinin yanı sıra konuşma üretimini etkileyebilecek fiziksel ve artikülasyonla ilgili özellikleri de dikkate alınmalıdır. Bunun ardından kaynak kişinin gündelik dil kullanımını mümkün olduğunca doğal biçimde ortaya koyabileceği uygun iletişim ortamları oluşturulmalıdır. Doğal konuşmanın elde edilmesinin güç olduğu durumlarda ise araştırmanın amacına uygun farklı derleme tekniklerinden yararlanılmalı; doğal konuşma, yarı yapılandırılmış görüşme, hedef sözcük ve yapı sorgulaması, anlatı ve sözlü kültür ürünleri gibi farklı veri türleri birbirini tamamlayacak biçimde kullanılmalıdır. Böylece tek bir derleme tekniğinin sınırlılıkları azaltılarak araştırma konusu ağza ilişkin daha kapsamlı ve karşılaştırılabilir veriler elde edilebilir.

Türkiye Türkçesi ağızlarının sistematik ve planlı biçimde belgelenmesi ve bunların genel bir haritasının oluşturulabilmesi için veri toplama ve belgeleme sürecinde karşılaşılan söz konusu sorunların giderilmesi gerekmektedir. Özellikle kaybolma riski yüksek olan ağızlardan başlanarak dil malzemesinin acil biçimde derlenmesine yönelik ulusal ölçekli veri toplama ve belgeleme projeleri geliştirilmelidir. Bu projelerde öncelikle araştırmaların amaçları, yöntemleri ve örnekleme ilkeleri belirlenmeli; ön çalışmalarla derleme alanları ve kaynak kişi profilleri tespit edilmelidir. Farklı araştırma amaçlarına uygun veri toplama teknikleri belirlenerek yüksek kaliteli ses ve görüntü kayıtları alınmalı, kayıt koşulları ve teknik özellikler ortak standartlara bağlanmalıdır. Görüşmelerden önce kaynak kişilerle güven ilişkisi kurulmalı, bilgilendirilmiş rıza alınmalı ve mümkün olduğunca doğal iletişim ortamları oluşturulmalıdır. Ses ve görüntü

kayıtları, yalnızca araştırmacının kişisel değerlendirmesine dayalı biçimde değil, uygun teknolojik araçlar ve gerektiğinde akustik analiz imkânları kullanılarak çözümlenmeli, ortak transkripsiyon ilkeleri doğrultusunda yazıya geçirilmelidir. Elde edilen kayıtlar, metinler ve bunlara ilişkin derleme bilgileri; kayıt tarihi, yeri, kaynak kişi özellikleri, derleme yöntemi ve teknik kayıt bilgileri gibi verilerle birlikte uzun süreli dijital koruma standartlarına uygun biçimde arşivlenmelidir. Son olarak bu veriler, kaynak kişilerin bilgilendirilmiş rızası, kişisel verilerin korunması ve diğer etik ve hukuki yükümlülükler gözetilerek, uygun erişim düzeyleri belirlenmiş güvenli dijital ortamlarda araştırmacıların kullanımına sunulmalıdır. Böylece dağınık ve birbirinden farklı yöntemlerle elde edilmiş verilerin ortak bir sistem içerisinde bir araya getirilmesi, karşılaştırılması ve yeniden değerlendirilmesi mümkün olacak; Türkiye Türkçesi ağızlarının güncel durumunun yanı sıra tarihsel gelişimi, bölgesel dağılımı ve iç çeşitliliğinin daha kapsamlı biçimde ortaya konulmasına katkı sağlanacaktır.

5. Çeviri Yazı İşaretlerini Standartlaştırma Sorunları

Ağız araştırmalarından güvenilir sonuçlar elde edebilmek için derlemeler yoluyla elde edilen ses kayıtlarının doğru ve sistematik biçimde çözümlenerek yazıya aktarılması gerekir. Aksi durumda özellikle ses bilgisi ve sesbilimle ilgili değerlendirmelerin doğruluğu ve güvenilirliği olumsuz etkilenebilir. Bu sebeple ağız araştırmalarının önemli aşamalarından biri, saha çalışmaları sırasında elde edilen ses kayıtlarının uygun bir çeviri yazı sistemiyle belgelenmesidir. Bunun için öncelikle ağız araştırmalarında kullanılacak yeterli, tutarlı ve ortak bir çeviri yazı standardının oluşturulması gerekir. Böyle bir standardın bulunmaması, ses kayıtlarının doğru biçimde temsil edilmesini güçleştirdiği gibi farklı araştırmalardan elde edilen verilerin bir araya getirilmesini ve karşılaştırılmasını da zorlaştırmaktadır. Bu bakımdan ortak bir çeviri yazı sisteminin bulunması, ağız araştırmalarının teknik bir gereği olmanın yanı sıra verilerin karşılaştırılabilirliği açısından da temel bir metodolojik ihtiyaçtır. Bugüne kadar Türkiye’de ağız araştırmalarında ortak bir çeviri yazı sisteminin kullanılması gerektiği çeşitli araştırmacılar tarafından vurgulanmış olmasına rağmen bu konuda tam anlamıyla bir standardizasyon sağlanamamıştır. Araştırmacıların aynı sesleri farklı işaretlerle, farklı sesleri ise aynı işaretlerle göstermesi, saha çalışmalarıyla elde edilen ses kayıtlarının yazılı biçimde karşılaştırılmasını güçleştirmiştir (Kaynak 2020:303). Yazı dilinin ötesinde ses çeşitliliğine sahip ağızların incelenmesinde ortak bir çeviri yazı standardının bulunmaması, çok sayıda farklı işaretin kullanılmasına ve bu işaretlerin farklı araştırmalarda farklı biçimlerde yorumlanmasına yol açmıştır.

Türkiye’de ağız araştırmalarında kullanılacak ortak bir çeviri yazı sistemi oluşturmak amacıyla 1945 yılında Türk Dil Kurumu tarafından “Türk Diyalektleri Çeviri Yazı Sistemi”, aynı yıl Millî Eğitim Bakanlığı tarafından ise “Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu” adlı çalışmalar hazırlanmış ve çeşitli transkripsiyon işaretleri önerilmiştir. Ancak bu önerilerin araştırmacılar arasında beklenen ölçüde yaygınlaşmadığı ve sonraki dönemlerde de ortak bir standardın oluşturulmasına yönelik sorunların devam ettiği görülmektedir. Konu birçok araştırmacı tarafından yeniden ele alınmış ve çeşitli çözüm önerileri sunulmuşsa da tam anlamıyla bir standardizasyon sağlanamamıştır (Ercilasun 1999:43). Bu sorunları gidermek amacıyla Türk Dil Kurumu tarafından 9 Mayıs 1997 tarihinde “Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni” düzenlenmiştir. Şölende sunulan bildirilerin önemli bir bölümünde ağız araştırmalarında

kullanılan çeviri yazı işaretlerindeki farklılıklar ele alınmış ve standardizasyon konusunda çeşitli öneriler getirilmiştir. Bu tarihten sonra gerçekleştirilen birçok araştırmada Türk Dil Kurumu Ağız Araştırmaları Transkripsiyon Sistemi'ndeki işaretlerden yararlanılmış ve böylece belirli ölçüde bir ortaklaşma sağlanmıştır. Bununla birlikte sistemin bazı ağızlarda karşılaşılan ses özelliklerini karşılamakta yetersiz kaldığı düşüncesiyle yeni işaretlerin kullanılması ve araştırmacıların farklı işaretleri tercih etmesi, çeviri yazı alanında tam bir standardizasyonun oluşmasını engellemiştir (Geniş bilgi için bk. Gökçe 2020:503). Dolayısıyla 1997 yılındaki çalışmalar önemli bir standardizasyon girişimi olmakla birlikte bütün araştırmacılar tarafından benimsenen ortak bir sistem oluşturulamamıştır.

Türk Dil Kurumunun “Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni”nde ortaya konulan çözüm önerilerine rağmen sorunun devam etmesi üzerine birçok araştırmacı, konuya ilişkin yayınlarında mevcut problemlerin sebeplerini tartışmış ve çeşitli çözüm önerileri geliştirmiştir (Korkmaz 2011; Gülsevin 2004; Akar 2006; Demiray 2008; Atabay 2010; Kaynak 2020; Gökçe 2020 gibi). Bu çalışmalarda; ağız araştırmalarında koordinasyon ve eşgüdüm eksikliği, araştırmacıların farklı çeviri yazı işaretlerini tercih etmesi, ses kayıtlarının yalnızca işitsel değerlendirmeye dayalı biçimde çözümlenmesi, gerekli durumlarda akustik analiz tekniklerinden yeterince yararlanılmaması, yayın süreçlerindeki teknik ve tipografik sınırlılıklar ve bilgisayar ortamında bulunmayan işaretlerin farklı sembollerle karşılanması gibi sebeplerle çeviri yazı sisteminde tam bir standardizasyon sağlanamadığı belirtilmiştir (Gökçe 2020:503). Bunun yanında, seslerin ne ölçüde ayrıntılı gösterileceğine ilişkin ortak ilkelerin bulunmaması da önemli bir sorundur. Araştırmacıların farklı yöntem ve tekniklerden yararlanması, bazı çalışmalarda ayrıntılı fonetik tanımlamalara gidilirken bazılarında daha genel gösterimlerle yetinilmesine sebep olmuş ve bu durum ortak bir çeviri yazı sisteminin uygulanmasını güçleştirmiştir (Sağır 1999:126). Dolayısıyla sorun yalnızca hangi ses için hangi işaretin kullanılacağıyla sınırlı olmayıp seslerin hangi ayrıntı düzeyinde ve hangi ölçütlere göre gösterileceğiyle de ilgilidir.

Ağız araştırmalarının daha güvenilir ve karşılaştırılabilir sonuçlar ortaya koyabilmesi için öncelikle ses kayıtlarının yazıya aktarılmasında kullanılacak çeviri yazı sisteminde ortak standartların oluşturulması gerekmektedir. Bu standardizasyon yalnızca işaretlerin belirlenmesiyle sınırlı tutulmamalı; hangi ses özelliklerinin hangi koşullarda gösterileceği ve ayrıntılaşma düzeyinin nasıl belirleneceği gibi hususları da kapsamalıdır. Bunun yanında ses kayıtları, transkripsiyon metninden bağımsız olarak araştırmanın birincil verisi kabul edilmeli ve korunmalıdır. Böylece mevcut transkripsiyonlar gerektiğinde yeniden değerlendirilebilir ve yeni teknolojiler kullanılarak farklı analizler yapılabilir. Bu sebeple Türkiye’de ağız araştırmalarında kullanılmak üzere ortak bir çeviri yazı standardı oluşturulmalı, araştırmacılar arasında yaygınlaştırılmalı ve yeni çalışmalarda ortak ilkeler doğrultusunda uygulanmalıdır. Böylece saha çalışmalarıyla elde edilen ses kayıtlarının tutarlı biçimde yazıya aktarılması, farklı araştırmalardan elde edilen verilerin bir araya getirilmesi ve karşılaştırılması kolaylaşacak; Türkiye Türkçesi ağızlarının ses bilgisi ve sesbilim özelliklerinin daha güvenilir biçimde ortaya konulmasına katkı sağlanacaktır.

6. Ses Kayıtlarının Kulak Yordamıyla Yazıya Geçirilmesi

Türkiye'deki ağız araştırmalarının nitelik olarak istenen düzeye erişememesinin temel sebeplerinden biri, ağız araştırmalarında kullanılan çeviri yazı işaretleri konusunda kabul birliğinin bulunmamasıdır. Bu konuda ortak bir standardın sağlanması, ses kayıtlarının yazıya aktarılmasını ve farklı araştırmalardan elde edilen verilerin birleştirilip karşılaştırılmasını büyük ölçüde kolaylaştıracaktır. Ancak ortak bir çeviri yazı sisteminin olması, ses kayıtlarının doğru biçimde yazıya aktarılması için tek başına yeterli değildir. Ağız araştırmalarının temel amaçlarından biri, başta ses bilgisi olmak üzere dildeki farklılaşmaları ortaya koymaktır. Dolayısıyla saha çalışmalarında elde edilen ses kayıtlarının fonetik açıdan doğru çözümlenmesi ve uygun işaretlerle metne aktarılması büyük önem taşımaktadır. Buna rağmen Türkiye'deki ağız araştırmalarında ses kayıtlarının çözümlenmesinde çoğu zaman akustik analiz tekniklerinden yeterince yararlanılmadığı, değerlendirmelerin büyük ölçüde işitsel algıya dayandığı görülmektedir. Oysa araştırmacıların bireysel, fiziksel ve kültürel özellikleri ses algısını etkileyebildiğinden aynı ses kaydına ilişkin algı ve değerlendirmeler kişiden kişiye değişebilmektedir. Bu sebeple ağız araştırmalarında ses kayıtlarının çözümlenmesi yalnızca işitsel değerlendirmeye bırakılmamalı, gerekli durumlarda akustik analiz teknikleriyle desteklenmelidir.

Ağız araştırmalarının önemli amaçlarından biri, ağız bölgelerinin ses bilgisi özelliklerini ortaya koymaktır. Bu özelliklerin doğru biçimde belirlenebilmesi için öncelikle seslerin ve ses varyantlarının güvenilir şekilde tespit edilmesi gerekir. Her insanın ses algısı ve hassasiyeti farklı olduğundan aynı kayıtları dinleyen araştırmacıların algı, tespit ve yorumları farklılaşabilir. Dolayısıyla ses kayıtlarının yazıya aktarılması sırasında hata payını mümkün olan en düşük seviyeye indirmek için akustik analiz imkânlarından yararlanılmalıdır. Günümüzde akustik analiz yazılımları, insan kulağının ayırt etmekte zorlanabileceği süre, frekans, formant ve benzeri özelliklerin ölçülmesine ve görselleştirilmesine imkân sağlamaktadır. Böylece işitsel değerlendirme ile elde edilen bulgular akustik verilerle desteklenerek seslerin daha güvenilir biçimde çözümlenmesi mümkün olmaktadır. Bu sebeple saha çalışmalarıyla elde edilen ses kayıtları, yalnızca işitsel değerlendirmeye dayalı olarak değil, gelişmiş akustik analiz tekniklerinden yararlanılarak çözümlenmeli ve uygun çeviri yazı işaretleriyle yazıya aktarılmalıdır.

Bunun için öncelikle ağız araştırmalarında karşılaşılan ses ve ses varyantları mümkün olduğunca kapsamlı biçimde belirlenmeli, bunları karşılayacak işlevsel ve ortak bir çeviri yazı sistemi oluşturulmalı ve sistemde yer alan işaretlerin fonetik karşılıkları ayrıntılı biçimde tanımlanmalıdır. Böylece ağız araştırmalarında veri toplama, çözümleme ve yazıya aktarma süreçleri belirli standartlara kavuşturularak ortak bir çeviri yazı kılavuzu hazırlanmalıdır. Söz konusu sistem için çevrim içi araçlar ve yazılımlar geliştirilmeli; bu araçlarda her bir işaretin fonetik özellikleri açıklanmalı, mümkün olduğunda ses örnekleri ve görsel-akustik gösterimlerine yer verilmelidir. Bu araçlar araştırmacıların kolayca erişebileceği açık dijital ortamlarda kullanıma sunulmalıdır. Böylece saha çalışmalarında elde edilen ses kayıtlarının işitsel değerlendirme ve akustik analiz birlikte kullanılarak ortak çeviri yazı ilkeleri doğrultusunda yazıya aktarılması, farklı araştırmalardan elde edilen verilerin

karşılaştırılabilirliğinin artırılması ve ağız araştırmalarında uzun süredir devam eden çeviri yazı kargaşasının önemli ölçüde giderilmesi mümkün olacaktır.

7. Dil Malzemesini İnceleme Yöntemi ile İlgili Sorunlar

Yazı dilinin kaynağı olan konuşma dilini bilimsel yöntemlerle incelemeyi amaçlayan ağız çalışmalarından doğru, güvenilir ve karşılaştırılabilir sonuçlar elde edebilmek için bu araştırmaların genel kabul görmüş bilimsel yöntemler çerçevesinde yapılması gerekir. Bu yöntemlerin doğru uygulanabilmesi için araştırmacıların tecrübesi ve teknik donanımı da önemlidir. Bununla birlikte araştırmacıların bireysel tercihlerinden bağımsız olarak uygulanabilecek açık, anlaşılır ve geliştirilebilir yöntemlerin belirlenmesi, elde edilen sonuçların güvenilirliğini ve karşılaştırılabilirliğini artıracaktır. Ülkemizdeki ağız araştırmaları çoğunlukla derlemelerle elde edilen dil malzemesinin işitsel değerlendirmeye dayalı olarak yazıya aktarılması, ses bilgisi ve kimi zaman şekil bilgisi bakımından incelenmesi ve sonuna sözlük eklenmesi şeklindeki bir şablonla yapılmış, araştırmalarda genellikle karşılaştırmalara yeterince yer verilmemiştir. Bazı çalışmalar yalnızca metin aktarımıyla sınırlı kalırken bazılarında ses bilgisi, şekil bilgisi, sözlük ve daha az sıklıkla dizin bölümlerine yer verilmiştir. Farklı gramer ve inceleme yöntemlerinin kullanılması, aynı ağız bölgelerinde farklı yaklaşımların ve sonuçların ortaya çıkmasına; elde edilen verilerin karşılaştırılabilirliğinin ve birleştirilebilirliğinin sınırlandırılmasına yol açmıştır. Bu sebeple öncelikle yöntem birliğinin olmamasından kaynaklanan sorunlar ayrıntılı biçimde tartışılmalı, ardından genel kabul gören bilimsel yöntemler belirlenerek yeni araştırmalarda kullanılmalıdır.

Araştırma konusu ağız ile mensubu olduğu şivenin diğer ağızları arasında öncelikle ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı bakımından farklılıklar bulunabilir. Bu sebeple ağız incelemelerinde bu alanlara ağırlık verilmesi anlaşılabilir. Ancak araştırma konusu ağzın dilin diğer tarihî ve çağdaş lehçeleriyle yalnızca bu alanlarda değil; kelime bilgisi, kelime grupları ve cümle bilgisi ile anlam bilgisi bakımından da benzerlik ve farklılıkları olabilir. Ayrıca tarihî gelişim sürecinde yaşanan etkileşimler nedeniyle diğer diller ve bunların alt birimleriyle de çeşitli düzeylerde benzerlikler bulunabilir. Buna rağmen ülkemizde ağız araştırmaları genellikle tasvirî yaklaşımla yapılmış, derlenen dil malzemesi çoğu zaman yalnızca Türkiye Türkçesi yazı diline göre değerlendirilmiş ve ilgili tarihî ve çağdaş lehçelerle yeterince mukayese edilmemiştir. Araştırma konusu ağız Türkiye Türkçesi ağzı ise öncelikle Türkiye Türkçesi yazı diliyle karşılaştırılması normaldir; ancak bu ağzın başta Türkiye Türkçesinin mensup olduğu tarihî lehçeler olmak üzere Türkçenin diğer tarihî ve çağdaş lehçeleriyle, hatta etkileşim hâlinde bulunduğu diğer diller ve bunların alt birimleriyle de ilgisi olabilir. Bunun için nitelikli bir ağız çalışması yalnızca tasvirî değil, aynı zamanda mukayeseli olmalı ve elde edilen dil malzemesi, araştırma konusu ağzın dil içerisindeki yerini ve diğer dil çeşitleriyle ilişkisini ortaya koyabilecek geniş bir çerçevede değerlendirilmelidir. Ayrıca yazı dilinde bulunmayan kelimelerin yanı sıra şekil ve anlam bakımından değişikliğe uğrayan kelimeleri içeren kapsamlı bir sözlük ile derlenen metinlerdeki bütün kelimeleri ihtiva eden gramatikal bir dizin hazırlanmalıdır.

Ağız araştırmalarından elde edilen verilerin birleştirilebilirliğini ve karşılaştırılabilirliğini artırmak için herkesin kullanabileceği, gelişime açık ve uygulanabilir standart bir gramer

inceleme yöntemi belirlenmeli ve yeni araştırmalarda bu yöntem esas alınmalıdır. Bu yöntemin amacı araştırmaları tek tip hâle getirmek değil, farklı ağızların özelliklerinin ortak bilimsel ölçütlerle kaydedilmesini, incelenmesini ve karşılaştırılmasını sağlamaktır. Bu kapsamda saha çalışmaları, veri toplama, transkripsiyon, ses bilgisi, şekil bilgisi, söz varlığı, kelime bilgisi, kelime grupları ve cümle bilgisi, anlam bilgisi, karşılaştırmalı inceleme, sözlük ve gramatikal dizin gibi alanlara ilişkin ortak ilkeler belirlenmelidir. Farklı değerlendirmeler gerektiren ağız bölgeleri için gerekli esneklik korunmalı ancak bu farklılıkların hangi durumlarda ve hangi gerekçelerle uygulanacağı açıklanmalıdır. Standartlaşmış yöntem; ortak yönerge, anket ve çeviri yazı işaretleriyle desteklenmeli, yöntem sabit ve değişmez değil, yeni araştırmaların sonuçları doğrultusunda geliştirilebilir bir çerçeve olarak ele alınmalıdır. Yeni araştırmalarda zaruret olmadıkça belirlenen yöntemlerin dışına çıkılmamalı, çıkılması durumunda bunun gerekçesi bilimsel bir şekilde açıklanmalıdır. Böylece yöntem birliğinin sağlanmasıyla ağız araştırmalarından elde edilen verilerin güvenilirliği, karşılaştırılabilirliği ve birleştirilebilirliği artırılarak bu araştırmaların Türkçenin tarihi gelişimi, coğrafi yayılımı ve dil çeşitliliğinin ortaya konulmasına daha etkin biçimde katkı sağlaması mümkün olacaktır.

8. Dengesiz Dağılım ve Coğrafi Temsiliyet Eksikliği

Türkiye’de ağız araştırmaları, kurum ya da kurumlar tarafından organize edilmediği için genellikle bireysel girişimler şeklinde; danışman öğretim üyelerinin yönlendirdiği ya da araştırmacıların kendi ilgilerine göre belirlediği bölgelerde yapılmıştır. Hal böyle olunca yeni araştırmalar, çalışılmamış ya da çok az çalışılmış bölgeler yerine genellikle çokça araştırılmış bölgelerde yoğunlaşmıştır. Bu durum, yeteri kadar araştırılmış bölgelerin tekrar araştırılmasına; bazı bölgelerin ise ya hiç ya da yeterli derecede araştırılmamasına sebep olmuştur. Ayrıca bazı araştırmalarda ağız bölgesinin nüfus yoğunluğu ya da ulaşım kolaylığı olan yerlerinden fazla kaynak kişi seçilmiş fakat erişimi zor, az nüfuslu kırsal yerlerinden çok az seçilmiş ya da hiç kaynak kişi seçilmemiştir. Dengeli dağılıma zarar veren bu durum, örneklem seçiminde coğrafi alanların eşit oranda temsil edilmemesine sebep olmuştur. Böylece ülkemizdeki ağız araştırmalarında dengesiz dağılım ve coğrafi temsiliyet eksikliği sorunu baş göstermiştir. Koordinasyon eksikliğinden daha doğrusu koordinasyonsuzluktan kaynaklanan bu sorun, çelişkili ve gerçekçi olmayan sonuçlara yol açarak ağız araştırmalarında elde edilen verilerin doğruluğunu dolayısıyla da güvenilirliğini zedelemiştir. Böylece söz konusu araştırmalarda doğru, gerçekçi ve kapsayıcı sonuçlara ulaşmanın önündeki önemli engellerden biri haline gelmiştir.

Türkiye Türkçesinin yurt dışında kalan ağızlarında daha çok görülen dengesiz dağılım ve coğrafi temsiliyet eksikliği, yurt içinde konuşulan ağızlarında da görülmektedir. Söz gelimi; Sivas, Erzurum ve Trabzon gibi iller bugüne kadar defalarca araştırılmasına rağmen Sinop, Çanakkale, Ankara, Kastamonu, Balıkesir, Konya, Çorum, Samsun, Van, Ağrı, Batman, Hakkâri, Siirt, Ağrı gibi iller ya çok az araştırılmış ya da hiç araştırılmamıştır (Karahan 1999:25; Adıgüzel 2013:394). Araştırılan bir bölgenin yeni araştırmalara konu olması, önceki araştırmaların daha ileri götürülerek yeni tespitlerin yapılabilmesi için gerekli görülebilir. Ancak bu durum, ağız araştırmalarının büyük çoğunluğunun belirli bölgelere yoğunlaşmasına, bazı bölgelerin yeterli derecede ya da hiç araştırılmamasına dolayısıyla da dengesiz dağılım ve coğrafi temsiliyet eksikliğine yol açmamalıdır. Ülkemizdeki ağız araştırmalarında bu duruma

pek dikkat edilmemiş, birçok ağız bölgesi ya yeteri kadar ya da hiç araştırılmamışken yeni araştırmalar, genellikle daha önce araştırılmış bölgelerde yapılmaya devam etmiştir. Genel olarak bakıldığında yoğun olarak araştırılan bölgelerin, coğrafi ve ulaşım bakımından nispeten kolay olan veya daha önce tecrübeli araştırmacılar tarafından araştırılan yörelerden oluştuğu görülür. Bu sebepler, yeni araştırmacıların daha önce araştırılmış bölgelere yönelmesinin sebebinin eksiklikleri tamamlamak ya da yapılan araştırmaları daha ileri götürerek yeni tespitler yapmak olmadığını, aksine yeni bölgede hata yapabilme endişesiyle işin kolayına kaçmak olduğunu göstermektedir. Ağız araştırmalarında dengesiz dağılım ve coğrafi temsiliyet eksikliğine yol açan bu durum, bazı ağızları kapsam dışı bıraktığı için Türkiye Türkçesi ağızlarının bütüncül bir şekilde incelenmesini engellemiş, dolayısıyla da Türkiye Türkçesi ağız atlasının hazırlanmasını geciktirmiştir.

Ağız araştırmalarında dengesiz dağılım ve coğrafi temsiliyet eksikliğinin önüne geçilmedikçe bu araştırmalardan elde edilen verilerin doğruluğu ve kapsayıcılığı tartışma konusu olmaya devam edecektir. Söz konusu araştırmaların verimli olmasının önündeki önemli engellerden biri olan bu sorunun önüne geçebilmek için yeni araştırmalarda araştırılmamış ya da az araştırılmış bölgelere öncelik verilmelidir. Bölgesel temsil dikkate alınarak kaynak kişi seçiminde araştırma konusu ağzın konuşulduğu yerleşim yerleri arasında kapsayıcı bir dağılım yapılmalı ve ağız sınırları birebir örtüşmediği idarî sınırlara göre değil, yöresel geçiş bölgelerine göre belirlenmelidir. Sistematiği ve katmanlı örneklemelerle yaş grupları, cinsiyet, sosyal sınıflar gibi değişkenlere dengeli bir şekilde temsiliyet imkânı verilerek hem ağızlar arasında hem de ağız bölgesinin kendi içerisinde dengeli temsili sağlanmalıdır. Böylece nüfus dağılımı veya dilsel çeşitlilik dikkate alınarak alan ağları, sistematiği ve katmanlı örneklemelerle ağız bölgesinin yerleşim birimleri dengeli bir şekilde temsil edilmelidir. Türk Dil Kurumu sorumluluk alarak yapılacak çalışmaların koordinasyonunu üstlenmeli, ağız araştırmalarının dengesiz dağılımını önlemeye yönelik araştırmalara her türlü desteği vermelidir.

9. Ağız Etnik Yapı İlişkisi Sorunu

Ağızların ortaya çıkması, gelişmesi ve değişmesinde etkili olan temel unsurlardan biri, bu ağızları konuşan toplulukların tarihî ve etnik yapısıdır. Niteliği değişmekle beraber başka millet ve boylarla sürekli etkileşim içerisinde bulunan topluluklar, hemen her sosyal birlik gibi iç ve dış etkilerle zaman içerisinde değişirler. Dili de kapsayan bu etkileşime bağlı olarak ağızlar da tarihî süreç içerisinde çeşitli değişimler geçirir. Bu değişimler sonucunda ağızlar, etkileşim hâlinde oldukları diğer dil birliklerine benzeyebilir veya onların bazı özelliklerini bünyelerine katabilir; zamanla başka dil birlikleri içerisinde eriyebilir ya da onların değişimine katkıda bulunabilir. Hatta bu etkileşimler sonucunda yeni dil birlikleri de ortaya çıkabilir (Yıldırım 2002:136-137). Dil teması sonucunda ortadan kalkan veya başka dil birlikleri içerisinde bütünleşen dil, lehçe, şive ve ağızlara ait bazı özellikler ise temas edilen dil birliklerinin ses bilgisi, şekil bilgisi, kelime bilgisi, kelime grupları ve cümle bilgisi, anlam bilgisi ve söz varlığı gibi çeşitli alanlarında izlerini sürdürebilir. Bu durum Türkçe için de geçerlidir. Yüzyıllardır Türkçe ve onun lehçe, şive ve ağızlarıyla etkileşim hâlinde olan diğer dillerin çeşitli yönlerden hem Türkçeden etkilendiği hem de Türkçeyi etkilediği; bunun yanı sıra Türkçenin zaman içerisinde farklılaşan diğer kollarına mensup toplulukların konuştuğu lehçe, şive ve ağızların da Türkiye Türkçesi ağızlarını etkilediği ve onlardan etkilendiği bilinmektedir. Buna rağmen

bugüne kadar yapılan ağız araştırmalarında söz konusu dil, lehçe, şive ve ağızların etkisi yeterince dikkate alınmamıştır. Dolayısıyla başta söz varlığı olmak üzere bu etkileşimlerden kaynaklanan bazı özellikler, temas ilişkileri göz önünde bulundurulmadan Türkiye Türkçesi ağızlarının yerel özellikleri olarak değerlendirilmiş olabilir.

Tarih boyunca birçok kültür ve medeniyete ev sahipliği yapan Anadolu ve Trakya, dil çeşitliliği ve tarihsel dil katmanlarının zenginliği bakımından dikkat çekici bir coğrafya niteliğindedir. Farklı kültür ve medeniyetlerin tarih boyunca bıraktığı izlerin yanı sıra günümüzde Türkçe, Kürtçe, Arapça, Lazca, Hemşince, Süryanice ve Çerkes dilleri gibi farklı dillerin ve bu dillerin çeşitli konuşma biçimlerinin varlığını sürdürmesi, söz konusu coğrafyanın dilsel çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Bu dillerin bir bölümü, konuşur sayılarındaki azalma ve kuşaklar arası aktarımın zayıflaması gibi sebeplerle tehlike altında bulunmakta; yazılı kaynakların ve kapsamlı dilbilimsel çalışmaların sınırlı olması ise bu dillerin belgelenmesini güçleştirmektedir. Türkiye’de Türkçenin esas olarak Oğuz grubu içerisinde gelişen Türkiye Türkçesi kolu kullanılmakla birlikte, tarih boyunca farklı Türk topluluklarının Anadolu ve çevresindeki varlığı da Türkçenin bölgesel çeşitlenmesinde etkili olmuştur (Korkmaz 1971: 131). Dolayısıyla Türkiye Türkçesi, bir yandan bölgede tarihsel ve güncel olarak temas hâlinde bulunduğu farklı dillerle, diğer yandan Türkçenin diğer kolları ve bunların çeşitli konuşma biçimleriyle etkileşim içerisinde gelişimini sürdürmüştür. Bunun yanı sıra göç, yer değiştirme, çok dillilik ve dil değiştirme gibi toplumsal süreçler de bu etkileşimlerin niteliğini ve kapsamını belirlemiştir. Bu tarihsel ve toplumsal süreçlerin sonucunda Türkiye Türkçesi ağızları, yalnızca coğrafi farklılaşmanın değil, aynı zamanda farklı dil ve kültürlerle gerçekleşen uzun süreli temasların izlerini taşıyan çok katmanlı yapılar hâline gelmiştir. Bu sebeple Türkiye Türkçesi ağızlarının araştırılmasında yalnızca Türkçenin kendi içindeki coğrafi farklılaşmaların değil, Türkçenin temas hâlinde bulunduğu diğer dillerin, Türkçenin diğer kollarının ve tarihsel dil katmanlarının da dikkate alınması gerekmektedir. Özellikle günümüzde konuşurları bulunmayan tarihî dillerin, geçmiş dönemlerde gerçekleşmiş dil temaslarının olası izlerini belirleyebilmek bakımından araştırma kapsamına alınması önem taşımaktadır. Böyle bir yaklaşım, Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen ve yalnızca coğrafi özellikler olarak değerlendirilen bazı dil unsurlarının tarihsel ve sosyodilbilimsel kaynaklarının daha kapsamlı biçimde açıklanmasına katkı sağlayabilir.

Türkiye’de ulus-devlet inşa sürecinde ortak dil ve kültür anlayışının öne çıkarılması, farklı dilsel ve kültürel kimliklerin kamusal alandaki görünürlüğü ve bu kimliklerin akademik araştırmalarda ele alınma biçimini de etkilemiştir. Bu durum, özellikle etnik ve dilsel çeşitliliğin yüksek olduğu bölgelerde gerçekleştirilen ağız araştırmaları bakımından dikkate değer metodolojik sonuçlar doğurmuştur. Zira bir topluluğun etnik kimliği, ana dili, kullandığı diller ve Türkiye Türkçesinin herhangi bir ağızını konuşma biçimi arasında her zaman birebir bir örtüşme bulunmamaktadır. Buna rağmen, konuşurların etnik ve dilsel geçmişlerinin araştırma tasarımlarında yeterince dikkate alınmaması, elde edilen dil verilerinin toplumsal ve tarihsel bağlamından bağımsız olarak değerlendirilmesine yol açabilmektedir. Özellikle farklı etnik ve dilsel toplulukların bir arada yaşadığı bölgelerde, kimlik beyanına ilişkin çekinceler veya araştırmacının etnik kimliği doğrudan veri olarak ele almaması, konuşurların dilsel geçmişlerinin belirlenmesini güçleştirebilmektedir. Bu durum, Türkiye Türkçesi ağızlarında

gözlenen bazı fonetik, fonolojik, morfolojik veya söz varlığı özelliklerinin ortaya çıkışında etkili olan dil teması süreçlerinin yeterince fark edilmemesine sebep olabilir. Başka bir ifadeyle, belirli bir dil özelliğinin yalnızca coğrafi bir ağız özelliği olarak değerlendirilmesi, söz konusu özelliğin farklı diller arasındaki uzun süreli etkileşimlerin sonucu olabileceği ihtimalinin gözden kaçırılmasına yol açabilir.

Bu bağlamda, Türkiye'deki ağız araştırmalarında yalnızca coğrafi sınıflandırmaya dayalı yaklaşımların yanı sıra konuşurların dilsel birikimlerinin, çok dillilik durumlarının, dil değiştirme süreçlerinin ve dil teması ilişkilerinin de dikkate alınması önem taşımaktadır. Böyle bir yaklaşım, herhangi bir dil özelliğini doğrudan belirli bir etnik gruba atfetmek yerine, özelliğin hangi dilsel, toplumsal ve tarihsel koşullar içerisinde ortaya çıktığını açıklamaya imkân sağlayacaktır. Dolayısıyla Türkiye'de etnik ve dilsel çeşitliliğin ağız araştırmalarına dâhil edilmesi yalnızca sosyopolitik bir mesele değil, aynı zamanda araştırma yöntemleri, veri toplama süreçleri ve ağızların sınıflandırılması bakımından önemli bir bilimsel gerekliliktir. Etnik ve dilsel çeşitliliğin göz ardı edilmesi, özellikle heterojen nüfus yapısına sahip bölgelerde elde edilen verilerin yorumlanmasını sınırlayabilir. Buna karşılık dil teması ve konuşur profili gibi değişkenlerin araştırma sürecine dâhil edilmesi, Türkiye Türkçesi ağızlarının oluşumunu ve çeşitlenmesini daha kapsamlı biçimde açıklamaya katkı sağlayabilir.

Dil ve kültür açısından olabildiğince çeşitlilik gösteren bir bölgede konuşulan Türkiye Türkçesi ağızlarının temel birleşeni, göçlerle Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerine yerleşen Oğuz boylarıdır (Yıldırım 2002:136-137). Oğuz boylarına nispeten daha az da olsa diğer Türk boylarının da değişik dönemlerde bu bölgeye yerleştiği bilinmektedir. Ayrıca öteden beri bu coğrafyada var olan diller, söz konusu göçlerden sonra da konuşulmaya devam etmiştir. İç ve dış göçlerle mecburî iskân neticesinde yaşanan nüfus hareketleriyle Anadolu'ya göç eden diğer Türk boylarının lehçe, şive ve ağızları, öteden beri burada yaşayan diller ile Arapça, Farsça gibi hâkim kültür dillerinin etki ve katkısını da göz ardı etmemek gerekir. Bu bağlamda Türkiye Türkçesi ağızları sadece akademik değil, aynı zamanda kültürel sorumluluk çerçevesinde ele alınmalı, özelliklerinin tam olarak belirlenebilmesi için disiplinler arası çalışmalarla eş ve art zamanlı olarak incelenmelidir. Zira bu ağızların tarihî gelişim sürecinde Türkçenin diğer lehçe, şive ve ağızlarının özelliklerine rastlanılabileceği gibi Anadolu'daki yerli diller ile bölgesel hâkim dillerin izlerine de rastlanabilir. Nitekim bugüne kadarki araştırmalarda söz konusu demografik hareketlilik ve etkileşimler kimi bölgelerde açık bir şekilde takip edilmiş olsa da özellikle etnik yapının heterojen olduğu bölgelerde sağlıklı olarak tespit edilememiş dolayısıyla da elde edilen sonuçların eksik ve yanıltıcı olmasına sebep olmuştur.

Ağız araştırmalarında araştırma konusu ağzın diğer dil, lehçe, şive ve ağızlarla bağı sıklıkla ihmal edildiği için dil-kimlik bağlantısının göz ardı edilmesinden kaynaklanan bir standartlaşma sorunu da yaşanmaktadır. Etnik kimliğin en önemli parçası olan dilin coğrafi bölgelere göre değişiklik gösteren yerel varyantları olan ağızlar arasında başta ses bilgisi, şekil bilgisi ve kelime dağarcığı olmak üzere bazı farklılıkları olabilir. Bu sebeple yerel diller, kültürel hâkim diller ile Türkçenin diğer lehçe, şive ve ağızlarının da konuşulduğu bir coğrafyada varlığını sürdürüp bugünlere gelen Türkiye Türkçesi ağızlarının oluşumu, özellikleri, tarihî gelişimi, tarihî dönemlerle bağlantısı, diğer dil, lehçe ve ağızlarla ilişkileri, farklılık gösteren veya birbirine karışan farklı karakteristik ağız özellikleri ile bu farklılıkların

dayandığı temeller ancak disiplinler arası art zamanlı ve eş zamanlı araştırmalarla tam ve doğru olarak ortaya çıkarılabilir(Korkmaz 1999:65). Bunun için -tek belirleyici olmamakla birlikte- dil malzemesinin incelenmesi ve sınıflandırılmasında etnik farklılıklar ve diller arası etkileşimler mutlaka göz önüne bulundurulmalıdır (Yıldırım 2002:149). Dolayısıyla ağız araştırmalarında etnolinguistik yöntemler esas alınmalı, kaynak kişilerin etnik kökenleri, iki dilli olup olmadıkları, sonradan başka dil öğrenip öğrenmedikleri gibi veriler önemsenmeli varsa etnik etkiler görünür kılınmalıdır. Bu kapsamda sosyodilbilimsel çerçevede kaynak kişilerin yaşı, cinsiyeti, eğitim düzeyi gibi sosyolojik faktörlerin yanında etnik kimlikleri de analiz edilmelidir. Siyasî kaygılardan arındırılmış bilimsel yaklaşımlar benimsenmeli, açık ve şeffaf veri sunumu ilkesiyle hareket edilerek elde edilen verilerin etnik temelli olup olmadığı açıkça belirtilmelidir. Aksi takdirde bu araştırmalardan alınan sonuçlar eksik ve yanıltıcı olacaktır.

10. Karşılaştırmalı Ağız Çalışmalarının Eksikliği

Ağız araştırmalarının temel amacı, araştırma konusu ağızlarının özelliklerini en doğru şekilde tespit ederek ağız bölgelerinin sınırlarını belirlemektir. Bu araştırmalar içerisinde söz konusu amaca hizmet edebilecek en değerli çalışmalar şüphesiz karşılaştırmalı ağız araştırmalarıdır. Ağızların benzer ve farklı yönlerinin doğru belirlenebilmesi dolayısıyla da ağız bölgelerinin sağlıklı bir şekilde tespit edilebilmesi için de karşılaştırmalı ağız araştırmaları şarttır (Kaynak 2020:303;Buran 1999:90-91). Ağız araştırmalarının bilimsel bir zemine oturtulması için de büyük önem arz eden bu tür araştırmalar, ülkemizde yok denecek kadar azdır. Zira bugüne kadarki araştırmaların kahir ekseriyeti, derlemelerle elde edilen dil malzemesinden hareketle araştırma konusu ağzın özelliklerini belirlemeye yönelik tasvirî çalışmalardan oluşmaktadır. Bu araştırmalar, genellikle belirli bir yörenin ağız özelliklerini ortaya koymakla yetinmiş; konu aldığı ağzın oluşumu, tarihî gelişimi, özellikleri ve bu özelliklerin kaynağı gibi hususlara değinmemiştir. Ayrıca söz konusu araştırmalar belirli bölgelerde yoğunlaşmış, bazı bölgeler ise ya hiç araştırılmamış ya da çok az araştırılmıştır. Dengesiz dağılım ve coğrafi temsiliyet eksikliğine yol açan bu durum, karşılaştırmalı ağız araştırmaları yapma imkânını da zayıflatmış, dolayısıyla da Türkiye Türkçesinin farklı ağızları yeterince karşılaştırılıp benzer ve farklı yanları tam olarak tespit edilememiştir. Bu sebeple ağızların birbirine göre farklılaşma dereceleri ve değişim yönleri tam olarak açıklığa kavuşturulamamış, dolayısıyla da Türkiye Türkçesinin oluşum ve gelişiminde hangi ağız unsurlarının daha etkili olduğu ortaya konamamıştır. Ayrıca dil özelliklerinin coğrafi dağılımı, ağız bölgesinde yaşayan halkın etnik yapısı, göç yolları, yerleşim tarihi ile ilgili birçok soruya cevap bulunamamıştır. Bu durum, Türkiye Türkçesi ağızlarının tasnifini, dolayısıyla da ağız atlasının çıkarılmasını da zorlaştırmıştır.

Karşılaştırmalı ağız araştırmaları, sadece belirli bir yörenin ağız özelliklerini ortaya koymakla kalmaz, farklı ağızları, hatta bazen dilin farklı dönemlerini veya lehçelerini de yan yana getirerek derinlemesine analiz edilmesini sağlar. Farklı ağızlardaki dil malzemesinin karşılaştırılmasıyla mahiyetinin anlaşılmasını; dil tarihine ışık tutarak standart dilde kaybolan arkaik unsurların tespit edilmesini sağlar. Böylece dilin, dolayısıyla da alt birimlerinin oluşum ve gelişiminde hangi ağız unsurlarının etkili olduğunu ortaya koyar. Ağızların birbirine göre farklılaşma derecelerini ve değişim yönlerini inceleyerek dilin tarihî gelişim süreci hakkında somut veriler elde edilmesine imkân verir. Dilin aydınlatılamamış herhangi bir yönünü açıklığa

kavuşturarak dilbilimsel meselelerin çözümüne yardımcı olur. Farklı ağızlardaki eş anlamlı, yöresel veya nadir kullanılan kelimeleri karşılaştırarak dilin genel söz varlığının eksiksiz bir şekilde derlenmesine imkân verir. Sözlük ve ağız atlaslarının hazırlanmasına katkı sağlayıp söz varlığını zenginleştirir. Standart dilin yanı sıra eğitime de katkı sağlayan bu araştırmalarla elde edilen dil malzemesi, dil ve edebiyat alanındaki akademik çalışmalar ve eğitim materyalleri için değerli bir kaynak oluşturur. Ayrıca dil-etnik yapı bağlantısına ışık tutarak etnik yapı ve iskân tarihinin anlaşılmasına yardımcı olur. Dil özelliklerinin coğrafi dağılımını inceleyerek, bölge halklarının etnik yapısı, göç yolları, yerleşim tarihi ile ilgili birtakım sorulara cevap bulmaya imkân tanır. Kısacası, karşılaştırmalı ağız araştırmaları, bir dilin yöresel kullanımını aydınlatmaktan öte, dilin tarihini, yapısını ve sosyokültürel bağlantılarını bilimsel olarak anlamlandırmanın en derinlikli yollarından biridir.

Türkçenin ağızları, bugüne kadar yeteri kadar karşılaştırmalı olarak incelenmediği için karşılaştırmalı çalışmaların yararlarından mahrum kalmıştır. Dolayısıyla Türkçenin tarihî gelişimi ve farklı coğrafyalardaki evrim süreci tam olarak aydınlatılamamıştır. Türkiye'nin farklı bölgelerindeki dil farklılıklarının önemli bir kısmı, sebepleriyle ortaya konamamış, Eski Türkçeden günümüze gelen bazı kelime ve yapıların izleri tam olarak sürülememiştir. Dolayısıyla bölgesel farklılıkların, tarihî evrim süreçlerinin bazı noktaları karanlıkta kalmış, ağızların sahip olduğu dil ve kültür mirası, Türkçenin aynı bölgede konuşulan diğer diller ve kendi ağızları arasındaki etkileşimi tam olarak belgelenememiştir. Dolayısıyla Türkçenin çözüm bekleyen birçok sorununun çözülebilmesi için karşılaştırmalı ağız çalışmalarına ağırlık verilmeli ve bu alandaki eksiklik giderilmelidir. Bu eksiklik giderildiği takdirde ağızların bölgesel farklılıkları daha iyi anlaşılabilir, henüz standart Türkçeye geçmemiş ama ağızlarda yaşayan zengin kelime hazinesi kolayca tespit edilebilir. Bu kelimeler edebiyat, medya veya sözlük çalışmalarıyla güncel dile kazandırılabilir. Kısacası karşılaştırmalı ağız incelemeleriyle hem Türkçenin çözüm bekleyen birçok meselesi çözüme kavuşacak hem de dil-etnik yapı bağlantısı çerçevesinde iskân tarihiyle ilgili birtakım sorular cevap bulacaktır.

Son yıllarda karşılaştırmalı ağız incelemeleri ağız bilimi araştırmacılarının ilgi gösterdiği alanlardan biri hâline gelmiş ve karşılaştırmalı araştırmalar hızla artmaya başlamıştır. Söz konusu araştırmalar bu alana çok büyük katkılar sağlayacak, özellikle Türkiye Türkçesinin dolayısıyla da Türkçenin ağızları arasındaki benzerlik ve farklılıkların tespit edilmesini kolaylaştıracak ve Türkçenin ayrıntılı bir gramerinin yazılmasına imkân sunacaktır. Ayrıca Türk dilinin temel eserleriyle ağızlarının çeşitli özellikler esasında karşılaştırılmasının, bu ağızların tarihî köklerle bağlantılarının ortaya çıkarılmasına yardımcı olacaktır (Güneş 2012:43-44). Ayrıca bu çalışmalardan elde edilen sonuçlar, dil öğretimi ve eğitim politikalarına da katkı sağlayabilir. Farklı ağızları konuşan öğrencilerin yaşadığı dilsel zorluklar belirlenerek daha etkili öğretim yöntemleri geliştirilebilir. Öğretmen ve öğrencilerin ağızlara daha saygılı ve bilinçli yaklaşması sağlanabilir. Halk kültürü ve kimliği korunarak deyimler, atasözleri, maniler, ağıtlar gibi dil ve kültür mirası zenginliği belgelenip koruma altına alınabilir. Türkçenin farklı bölgelerdeki ağızlar ve bölgede konuşulan diğer dillerle nasıl bir etkileşime girdiği tespit edilerek Türkçenin çevresel etkilere nasıl uyum sağladığını anlamaya yardımcı olabilir. Akademik çalışmalara veri sağlayıp alan taramaları, derlem çalışmaları, lehçe bilimi, sosyolinguistik, ağız atlasları ve etimoloji gibi alanlara katkı sağlayabilir.

11. Dijitalleşme ve Veri Arşivleme Eksikliği

Türkiye’deki ağız araştırmalarının önemli sorunlarından biri de, dijitalleştirilmiş veri arşivlerinden yoksun olmasıdır. Bugüne kadar birçok saha çalışması, teknolojik yetersizlik, altyapı eksikliği, gelişmiş ses kayıt ve analiz teknolojilerinden yoksun olarak sürdürüldüğü için derlemeler kalitesiz ses kayıt cihazlarıyla yapılmış, dolayısıyla da düşük kalitede kayıtlar alınmıştır. Bu şekilde elde edilen veriler, gelişmiş ses kayıt cihazları ve akustik analiz yazılımlarına erişim eksikliğinden dolayı sağlıklı bir şekilde analiz edilememiştir. Zengin dil ve kültür malzemesiyle sadece dil alanına değil, birçok sosyal alana katkıda bulunabilecek potansiyele sahip olan söz konusu malzeme, ağız veri tabanı veya dijital arşiv ile muhafaza edilebilseydi ileride çok daha gelişmiş ses analiz yazılımlarıyla tahlil edilerek sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilirdi. Ancak bu veriler, dijitalleşme eksikliğinden dolayı teknolojik imkânlarla belgelenip kayıt altına alınarak arşivlenmemiş, bir kısmı üniversite kütüphanelerinin arşivinde, kahrır ekseriyeti ise araştırmacıların kişisel arşivlerinde kaderine terk edilmiştir. Araştırmacıların kişisel arşivlerinde bulunan veriler, diğer araştırmacıların erişimine sunulmadığı gibi üniversite kütüphanelerinin fiziksel depolarında saklanan veriler de araştırmacıların erişimine açılmamıştır. Bu durum, bilimsel süreklilik açısından çok değerli olan bu verilerin önemli bir kısmının kaybolmasına yol açmış, dolayısıyla da yeni araştırmalarda bunlardan yararlanma olasılığını ortadan kaldırmıştır.

Saha çalışmalarıyla elde edilen sesli ve görüntülü kayıtlar ile yazılı materyaller sistematik şekilde dijitalleştirilip veri arşivine aktarılmadığında bir süre sonra kaybolacaktır. Dolayısıyla ağız araştırmalarında yaşanan dijitalleşme ve veri arşivleme yoksunluğu esasen bir bilgi ve belge yönetimi sorunudur. Nitekim bugüne kadar ağız araştırmaları kapsamında yapılan derlemelerde elde edilen ses kayıtları araştırmacıların kişisel arşivlerinde kalmış, bilim dünyasının hizmetine sunulamamıştır. Ağız araştırmaları dolayısıyla da dilbilim alanı için büyük bir kayıp olan bu durumun devam etmemesi için öncelikle bu alanda yapılacak çalışmalara veri altyapısı sağlamak üzere en gelişmiş teknolojik imkânlarla donatılmış bir bilgi ve belge merkezi kurulmalıdır. Bu merkez, ağız araştırmalarının koordinasyon ve finansmanından verilerin dijitalleşip arşivlenmesi ve çalışmaların basımına kadar bütün işlerle ilgilenmelidir. Burada ağız araştırmalarında elde edilen ses kayıtları için fizikî ve dijital arşivler oluşturulmalı ve bu kayıtlar zarar görmeden uzun süre muhafaza edilebilecek şekilde saklanmalıdır. Bu kapsamda ağız araştırmaları için kapsamlı erişilebilir dijital sözlükler de içeren ulusal ağız veritabanı oluşturulmalıdır. Bu veri tabanında toplanan veriler, etik onam alınıp dijitalleştirilerek yedeklenmeli, ağızlar modern dil teknolojileriyle sesli ve görüntülü olarak dijital arşivlerle geleceğe aktarılmalıdır. Ayrıca üniversite kütüphaneleri ile iş birliğine gidilerek söz konusu veri tabanında yer alan sesli, görüntülü ve yazılı veriler bütün araştırmacıların rahatça ulaşabileceği şekilde açık erişime açılmalıdır. Böylece hem akademik kullanım için hem de gelecek kuşaklara aktarılacak üzere kalıcı bir kaynak oluşturulmalıdır.

12. Etik ve Hukukî Sorunlar

Bugüne kadar yapılan ağız araştırmalarında zaman zaman kaynak kişilere gerekli bilgilendirme yapılmadan veri alınmış, bazen de doğal konuşma metinleri elde etmek için kaynak kişinin haberi olmadan kayıt yapılmıştır. Bu durum, etik ihlalden kaynaklı hukukî

sorunları, bu araştırmaların sorunlarından biri haline getirmiştir. Bazen de örtülü gözlem ile “gözlemci” ve “mikrofon korkusu” gibi doğal konuşmayı engelleyen faktörler ortadan kaldırılmıştır. Bu durum bazı araştırmacılarca dil derlemelerinde yeni bir metot olarak kabul edilmiştir (Demir 1999:83; Adıgüzel 2013:395-396). Ancak özel hayatın gizliliğini ihlal niteliği taşıyan bu durum, etik ile ilgili tartışmaları beraberinde getirmiştir. Ayrıca başta lisansüstü tezler olmak üzere bazı ağız araştırmalarında kaynak kişilerin adı soyadı, doğum tarihi, yaşadığı yerleşim yeri, eğitim düzeyi varsa sağlık sorunları gibi bilgiler belirtilmiş ancak rızalarının alındığına dair herhangi bir bilgi veya belgeye yer verilmemiştir. Bu tür ihlallerde bulunanlar genellikle yasal düzenlemelerin yetersizlik veya belirsizliğine sığınmış olsa da ilgili yasal mevzuatta yetersizlik veya belirsizlik bulunmamaktadır. Fakat kişisel verilerin güvenliği ve katılımcıların gizliliğinin korunması ile verilerin bilimsel platformlarda paylaşımı ilgili telif hakları ve erişim politikaları konusunda birtakım belirsizlikler mevcuttur. Ancak bu durum, verilerinin kullanımı ve paylaşımı konusunda kaynak kişilerden açık rıza almanın göz ardı edilmesini mazur göstermez.

Ülkemizde Kişisel Verileri Koruma Kanunu kapsamında birtakım yasal düzenlemeler yapılmış olsa da ilgili yasal mevzuatta ağız araştırmalarında kişisel verilerin güvenliği ve katılımcıların gizliliğinin korunması ile bu verilerin bilimsel platformlarda paylaşımı ilgili telif hakları ve erişim politikaları konusunda birtakım belirsizlikler bulunmaktadır. Bunun için öncelikle ağız araştırmalarında saha çalışmaları için etik kurul onayı aranmalı, toplanan kişisel verilerin korunması ve kullanılmasına yönelik açık ve şeffaf etik kurallar belirlenmeli ve bu kurallar yasal düzenlemelerle zorunlu hale getirilmelidir. Veri toplama sürecinden önce katılımcıların bilgilendirilmesi, verilerin anonimleştirilmesi gibi konulara titizlikle yaklaşılarak etik kurul onayı ve kaynak kişiden imzalı açık rıza formu alınmalı ve kaynak kişiler, çalışmanın teşekkür bölümünde yer almalıdır. Kaynak kişilerin anonim kalma hakları saklı tutulmalı, veriler bu doğrultuda kullanılmalıdır. Üniversitelerin etik kurulları, etik rehberlerinde ağız araştırmalarına da yer vermeli, dijital arşivlerdeki verilere erişim ve paylaşım politikaları açık bilim prensipleri çerçevesinde şeffaf bir şekilde belirlenmelidir. Veri güvenliği sağlandıktan sonra bu verilerin bilimsel amaçlarla kullanılması olabildiğince kolaylaştırılmalıdır. Böylece dil ve kültür dolayısıyla da akademik açıdan çok büyük önem taşıyan ağızlar, daha derinden incelenmeli, sahip olduğu dil ve kültür zenginliği yok olmadan belgelenip kayıt altına alınmalıdır. Aksi takdirde bu araştırmalardan elde edilen verilerin kullanımı ve paylaşımı, etik dışı olmakla kalmaz bu durum, söz konusu araştırmaları baştan sona etik dışı hâle getirir.

13. Akademik Süreklilik Sorunu

Bugüne kadar üniversitelerimizde halk bilimi veya ağız araştırmaları dersleri ya hiç verilmemiş veya seçmeli ders olarak verilmiş ancak yeterince tercih edilmemiştir. Dilbilim bölümlerinde ağızbilim derslerinin sayısı veya derinliği yeterli olmadığı için öğrencilerin ilgisi bu alana çekilememiş, dolayısıyla da ağız araştırmaları alanında uzmanlaşma imkânı olabildiğince kısıtlı kalmıştır. Genç araştırmacıların bu alana yönelmesini teşvik edecek mekanizmalar da sınırlı olunca ağızbilim, fonetik, dilbilimsel antropoloji gibi alanlarda uzmanlaşmış araştırmacı sayısı yetersiz kalmıştır. Başta dil ve kültür olmak üzere birçok sosyal ve beşerî unsur içeren çok yönlü araştırmalar olduğu için disiplinlerarası işbirliği gerektiren ağız araştırmaları, deneyimli uzmanlar yerine çoğu zaman saha deneyimi olmayan araştırmacılarca

disiplinlerarası işbirliğinden yoksun olarak yapılmış dolayısıyla da bu araştırmalardan hedeflenen verim elde edilememiştir. Ağızbilim, fonetik, dilbilimsel antropoloji gibi alanlarda yeterince uzman yetiştirilemeyince kuşaklar arası aktarım çok sınırlı kalmış, dolayısıyla da ağız araştırmalarına akademik süreklilik kazandırılmamıştır. Dolayısıyla ağız araştırmalarında başarılı olabilmek için öncelikle araştırmacılarının alanında uzmanlaşmış olmaları gerekir. Aksi takdirde yaptıkları araştırmalar amacına ulaşamaz. Bu sebeple başarılı ağız araştırmaları yapabilmek ve bu alanda süreklilik sağlayabilmek için öncelikle alanında uzmanlaşmış araştırmacılara ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç karşılanmadığı takdirde yapılacak araştırmaların amacına ulaşabilmeleri mümkün olmadığı gibi bu alanda akademik süreklilik sağlamak da söz konusu olamaz.

Ağız araştırmalarından beklenen verimi elde edebilmek için öncelikle ağızbilim, fonetik, dilbilimsel antropoloji gibi alanlarda nitelikli uzman yetiştirilerek bu alanda akademik süreklilik sağlanmalıdır. Bunun için üniversitelerde sözlü dilbilim ve ağız araştırmaları alanında lisansüstü programlar açılmalı, uluslararası değişim programlarıyla yurt dışındaki uzmanlarla işbirliği teşvik edilmelidir. Bu alanda ihtiyaç duyulan insan kaynağını karşılayabilmek için eğitim programları düzenlenmeli, Yükseköğretim Kurulu, Türk Dil Kurumu ve üniversiteler işbirliğine giderek bu alanda uzmanlaşacak genç araştırmacılara yönelik lisansüstü burslar artırılmalıdır. Disiplinlerarası işbirliğine gidilerek dilbilimciler, sosyologlar, tarihçiler, coğrafyacılar, bilgisayar mühendisleri ve istatistikçilerin ortak projeler üretebileceği disiplinlerarası çalışma grupları ve platformlar oluşturulmalıdır. Üniversitelerde ağız çalışmaları araştırma merkezleri kurulmalı ve bu merkezlerde ilgili disiplinlerden uzmanların bir araya gelmesi sağlanmalıdır. Uluslararası işbirliğine gidilerek yurt dışındaki ağız araştırmaları merkezleri ve burada görevli uzmanlarla işbirliği yapılmalı, bilgi ve deneyim paylaşımı sağlanmalıdır. Ortak proje ve eğitimlerle ağız araştırmalarına ilgi arttırılmalı ve alanda sürekliliği sağlamak için gerekli olan uzman araştırmacı yetiştirilmesine katkı sağlanmalıdır.

14. Dil Politikası ve Kültürel Etkileşimler

Türkiye’de ağız araştırmalarının önemli sorunlarından biri de sosyo-kültürel algıdır. Sosyolojik baskılar, kültürel etkileşimler, eğitim sistemindeki dil politikaları, dilde yabancılaşma gibi çok çeşitli kaynaklardan beslenen bu algı, ağız araştırmalarının önündeki önemli engellerden biri haline gelmiştir. Günümüzde özellikle eğitim almış bireylerde, standart Türkçe konuşma baskın hale gelmiş; radyo, televizyon ve internet gibi mecralar standart dilde konuşmayı olabildiğince yaygınlaştırmıştır. Standart dil, sadece kentlerde ve resmi ortamlarda değil, hemen her yerde ağız özelliklerini bastırmıştır. Sosyal ortamlarda veya medyada ağız özelliklerini yansıtacak şekilde doğal konuşmak, çoğu zaman “köylülük”, “eğitimsizlik” ve “geri kalmışlık” göstergesi haline gelmiştir. Bu sebeple çeşitlenen medyanın hemen her mecrasında, dizilerde, eğlence programlarında yerel ağızla konuşan kişiler alay konusu olmakta, gündelik yaşamda ağız özelliklerini yansıtacak şekilde konuşmak çoğu zaman kabalık hatta kabahatmiş gibi yansıtılmaktadır. Ağızların damgalanmasına yol açan bu durum, doğal dil ile konuşanların özellikle de gençlerin doğal konuşma özelliklerini bastırıp ağız özelliklerini bilinçli olarak gizlemesine sebep olmaktadır. Durum o kadar içselleştirilmiş ki derlemeler sırasında bazı kaynak kişiler doğal konuşmayı ayıp sayıp doğal konuştuğundan dolayı mazur

görülmelerini isteyerek bunun için özür bile dilemektedir. Bütün bunlar, doğal dil kullanımının hızla zayıflamasına ve ağızların gerilemesine sebep olmaktadır.

Doğal dil kullanımının zayıflamasında önemli bir rol oynayan faktörlerden biri de eğitim sistemindeki dil politikaları ve kültürel etkileşimlerdir. Günümüzde yabancı dil eğitime verilen önemin artması, ana dilin kullanımını özellikle de bu dilin yerel kullanımları olan ağızları olumsuz etkilemiştir. Özellikle kırsal bölgelerden gelen öğrenciler, okulda konuşulan standart dil ile aile çevrelerinde konuşulan ağız arasına sıkışarak ikilemde kalmış, bu duruma uyum sağlayamayanlar başarısız olup eğitim sisteminin dışında kalmıştır. Böylece toplumda ağızlara karşı oluşan olumsuz hava giderek derinleşmiş ve bu durum, doğal dil kullanımının zayıflamasına dolayısıyla da ağızların gerilemesine sebep olmuştur. Ağız araştırmaları için engel teşkil eden bu sorunun ortadan kaldırılabilmesi için öncelikle ağızlara olan olumsuz sosyokültürel algının olumluya evrilmesi gerekir. Bunun için eğitim sistemindeki dil politikaları bölgesel dil farklılıkları dikkate alınarak oluşturulmalı, eğitim materyalleri buna göre düzenlenmelidir. Okullarda yerel ağızlar üzerine seçmeli dersler açılarak genç nesillere dilsel çeşitliliğin değeri anlatılmalı, çeşitli eğitim ve sanat etkinlikleri düzenlenerek bu etkinliklerde ağızların önemi vurgulanmalıdır. Kamu spotları ve belgesellerle ağızların değerli ve önemli birer dil ve kültür hazinesi olduğu anlatılarak ağızlara karşı var olan olumsuz algı kırılarak olumluya çevrilmelidir.

15. Finansman ve Teknolojik Altyapı Eksikliği

Zaman, ulaşım, konaklama ve donanım gibi çok boyutlu saha çalışmaları gerektirdiğinden çok maliyetli olan ağız araştırmalarının önündeki en önemli engellerden biri, finans kaynağı ve teknolojik altyapı eksikliğidir. Araştırmanın kalitesi, hızı, sonuçları ve geleceğini doğrudan etkileyen bu eksiklikler, öncelikle veri kaybı ve eskimeye yol açıp zaman, kaynak ve emek kaybına sebep olur. Yeterli finans kaynağı olmadığında bu araştırmalar yarım kalma veya durma riskiyle karşı karşıya kalır, derlemeler gecikir, derleme süreçleri çok uzar ya da hiç yapılamaz. Gönüllülük esaslı ve geçici bütçelerle yürütülen derleme süreci kesintiye uğrar ve araştırmalar hedeflerine ulaşamaz. Kapsamlı ve sürekli araştırmalar için büyük bir engel olan finansman sorununa teknolojik altyapı eksikliği de eklenince araştırmalar yüzeysel kalır, karmaşık dilbilgisel yapılar yeterince incelenemez ve söz konusu araştırmalar iyice verimsiz hatta imkânsız hale gelir. Zira çok boyutlu karşılaştırmalar yapılarak istatistiksel analizlerle verilerin sınıflandırılmasına dayanan modern ağız araştırmaları, bilişim teknolojileri ile iç içe çalışmayı gerektirir. Teknolojik altyapı eksikliği, dinamik ve dijital atlasların sunduğu karşılaştırma ve analiz olanaklarından yoksun bıraktığı için araştırmacıları eski, kâğıt tabanlı veya basılı haritalama yöntemlerini kullanmaya zorlar. Bin bir zahmetle toplanan değerli veriler, açık erişimli dijital platformlar yerine fizikî arşivlerde kapalı kalır dolayısıyla da bilim dünyasının hizmetine sunulamaz. Kalite ve erişim sorunlarına yol açan bu durum, ileri düzeyde bilimsel analizlerin yapılmasını engellediği gibi alan araştırması ve veri analizi yapacak bilim insanlarının bu alana ilgi duymasını da zorlaştırır. Yetişmiş insan kaynağı ve sürdürülebilirlik sorunlarını beraberinde getiren bu durum, ağızların bünyesinde barındırdığı dil mirasının belgelenmeden kaybolmasına sebep olur.

Ülkemizde araştırma kurumları, ilgili devlet kurumları ve üniversiteler tarafından kurumsal destek verilmediğinden ağız araştırmaları neredeyse tamamen bireysel olanaklara dayalı olarak sürdürülmektedir. Altyapı eksikliğinden dolayı veri toplamada kullanılan donanım çoğu zaman düşük kaliteli ses kaydedicilerle sınırlı kalmakta, derlenen metinleri fişleme, sınıflandırma ve dizin oluşturma aşamaları teknolojik imkânlardan yoksun olarak yapılmakta, kayıtların dijitalleştirilememesi, uzun vadede veri kaybına sebep olmaktadır. Ağızlara yönelik erişilebilir kapsamlı sözlük ve çevrimiçi veri tabanları olmadığından derlenen malzemeden elde edilen verilerin birleştirilmesi ve karşılaştırılması zorlaşmaktadır. Bütün bu zorlukları aşabilmek için ağız araştırmalarının finansman ve teknolojik altyapı eksikliği bir an önce giderilmelidir. Bunun için öncelikle kurumsal destekler sağlanmalı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, YÖK, TÜBİTAK, TDK, araştırma kurumları ve üniversiteler aracılığıyla ağız araştırmaları için finansman destek programları oluşturularak fon havuzları kurulmalı, saha çalışmalarına özel burs ve proje destekleri verilmelidir. Ayrıca belediyeler, il kültür müdürlükleri, sivil toplum örgütleri ve özel sektör ile işbirliğine gidilerek bunlardan da finansal destek sağlanmalıdır. Üniversiteler, ağız araştırmalarını öncelikli alanlar arasına alarak bu alanda çalışan öğrenci ve öğretim üyelerini teşvik etmeli ve bunlara kapsamlı araştırmalar için gerekli altyapı desteği vermeli, saha araştırmaları için taşınabilir, yüksek kaliteli donanım desteği sağlamalıdır. Açık erişimli ortak dijital arşivler oluşturularak toplanan veriler bu arşivlerde tutulmalıdır. Böylece finans kaynağı ve teknolojik altyapı eksikliği giderilerek daha kapsamlı ve verimli ağız araştırmaları yapılabilir.

16. Sözlük ve Gramatikal Dizin ile İlgili Sorunlar

Ağız araştırmalarında elde edilen malzemeye dayalı olarak hazırlanan sözlükler, kelimelerin bölge ağızlarında kazandığı farklı anlamları yansıtmaları ve ağızların söz varlığının tespiti açısından oldukça önemlidir. Bu öneme binaen ülkemizdeki ağız araştırmalarında genellikle sözlük bölümüne yer verilmiş olsa da bu bölümlerin hazırlanmasına yeterince özen gösterildiği söylenemez. Söz konusu sözlüklerde kelimelerin anlamı verilirken çoğu zaman bağlama dikkat edilmemiş, dolayısıyla da anlamı standart dilden farklı olan kelimelerin tamamına yer verilmemiştir. Ağız araştırmaları kapsamında hazırlanan çoğu sözlükte madde başı sıralamasında genellikle kelimelerin standart dildeki kullanımları esas alınmış, bazen de bazı kelimelerin ağızdaki kullanımı, bazı kelimelerin ise standart dildeki kullanımları esas alınmıştır. Bu durum madde başı için kelime seçiminde birtakım tutarsızlıklara yol açmıştır(Kaynak 2020:308-309). Kelime sayısı çok sınırlı tutulmuş, standart dildeki şekli değiştiği halde anlamı değişmediği gerekçesiyle birçok kelimeye yer verilmemiştir. Ayrıca bu sözlüklerin kahrır ekseriyetinde dizine yer verilmediğinden incelenen ağızların söz varlığı tam olarak tespit edilememiştir. Söz konusu sözlüklerin niteliğini düşüren bu durum, bin bir emekle hazırlanan ağız sözlüklerinin verimsiz hale gelmesine sebep olmakla kalmamış aynı zamanda genel bir ağız sözlüğünün hazırlanmasını zorlaştırmıştır.

Hazırlık süreçleri benzer çabalar gerektirse de gramatikal dizin hazırlamak sözlük hazırlamaya göre daha zor olduğu için araştırmacılar, ağız araştırmalarında ayrıca dizin hazırlamak yerine çoğu zaman sadece sözlükle yetinmiştir. Araştırmaların niteliğini düşüren bu durum, araştırmacıların işini de zorlaştırmıştır. Zira araştırmacılar çalıştığı ağzın özelliklerini metinler ölçüsünde incelemeye yansıtabilmek için inceleme bölümünü gramatikal dizin

yardımla kolayca hazırlayabilir. Araştırmacı tarafından fark edilmeyen ayrıntıların zor bulunan örneklerinin metin içerisinde kolay bulunması imkânı veren dizin, çözümleme sırasında yapılacak muhtemel hataların görülmesini de sağlar. Böylece bir yandan araştırmacının işi kolaylaşırken diğer yandan incelemenin daha nitelikli olması sağlanabilir. Ayrıca araştırmacılara inceleme bölümündeki bilgilerle ilgili ortaya çıkabilecek tereddütleri sorgulama ve kontrol etme imkânı da verir. Özellikle karakteristik özelliklerin vurgulanmadığı, kaynak kişiye özel kullanımları yörenin ağız özelliği gibi sunan çalışmalarda, gramatikal dizin yardımıyla bu durumu tespit etmek mümkündür. Türkiye'deki ağız araştırmalarında bugüne kadar yapılmayan sıklık çalışmaları için de dizin çok önemlidir. Standart dilde olmayan kelime ve eklerin kullanım sıklığı, ağız özelliklerinin yörede hangi yaş grubundaki insanlarda korunduğunun tespiti ve korunma derecesi gibi konular gramatikal dizin sayesinde kolayca tespit edilebilir(Karahan 2012:135). Buna rağmen ağız araştırmalarının kahr ekseriyetinde gramatikal dizine yer verilmemiştir. Bu araştırmaların bir kısmında yer verilen gramatikal dizinlerde ise birtakım sorunlar bulunmaktadır. Dizin hazırlama programları araştırmada kullanılan bazı font ve çeviri yazı işaretlerini tanımadığından sayfa ve satır numaraları dizin programına uygun oluşturulamamıştır. Ses olayları sebebiyle kelimelerde ortaya çıkan varyantlaşmalar genellikle bir arada gösterilmemiş, dizinde gösterilen çekim ekleri kendi içerisinde alfabetik olarak sıralanmamıştır. Ayrı yazılan kelimelerden oluşan birleşik kelimeler dizinde ayrı ayrı yerlerde gösterilmiştir (Geniş bilgi için bk. Akca 2012:121-142). Genel olarak bakıldığında bu sorunların bir kısmının derlemelerde elde edilen dil malzemesinin işlenmesi; bir kısmının ise, bilişim teknolojilerinden faydalanma ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Bugüne kadar yapılan ağız araştırmalarında edinilen tecrübeler, dil malzemesinin sözlük ve gramatikal dizinlerde nasıl yer alması gerektiğini en ince ayrıntılarıyla ortaya koymuştur. Yapılacak derlemelerde elde edilen dil malzemesi, söz konusu tecrübe ışığında incelenmeli; sözlük ve gramatikal dizinlere işlenmelidir. Bilime hizmet edebilecek sözlük ve dizinler hazırlayabilmek için nitelikli dil malzemesine olduğu kadar modern bilişim teknolojilerine de ihtiyaç vardır. Dil çalışmalarında modern teknolojiye yararlanma konusunda oldukça mesafe kat edilmesine rağmen ülkemizdeki ağız çalışmalarında henüz istenilen düzeye ulaşamamıştır. Sesteş olan kelimeleri birbirine karıştırmamak, deyim ve birleşik kelimeleri bütün halinde dizmek gibi konularda zaman zaman sorun yaşatsa da dizin hazırlamada modern bilişim teknolojilerinden yararlanmanın avantajları elle fişleme yönteminden çok daha fazladır. Dolayısıyla modern bilişim teknolojilerinin sunduğu yeni dizinleme yöntemleri kullanmak, gramatikal dizin hazırlamanın önündeki zorlukların kolayca aşılmasını sağlayacak, var olan dizinleme programlarını geliştirip daha işlevsel hâle getirmek ve yeni programlar geliştirmek, bu alanda çalışan araştırmacıların iş yükü ve hata payını çok azaltacaktır. Dolayısıyla ağız araştırmalarında dil malzemesini daha ayrıntılı inceleyebilmek ve daha iyi tasnif edebilmek için mutlaka gramatikal dizine yer verilmeli, daha işlevsel dizinler hazırlayabilmek için de modern bilişim teknolojisinin imkânlarından olabildiğince yararlanılmalıdır. Böylece bin bir emekle yapılan ağız araştırmaları, amacına tam anlamıyla hizmet edebilen nitelikli dizinlerle taçlandırılmalıdır.

17. Ağız Atlasının Hazırlanmasıyla İlgili Sorunlar

Bir dilin incelenip anlaşılması, coğrafi dağılımının bilinmesi bakımından büyük önem taşıyan ağız atlası, o dilin coğrafi alanda nasıl bir çeşitlilik gösterdiğini haritalar üzerinden görselleştirerek dilbilime paha biçilmez katkılarda bulunur. Başta sesbilgisi, şekilbilgisi, sözdizimi ve sözvarlığı olmak üzere dilin konuşulduğu coğrafyadaki hemen her alanındaki tüm farklılıklarını haritalar üzerinde gösterir. Böylece aynı kelime veya gramer özelliğinin bölgeler arasında nasıl farklılık gösterdiği açık ve net bir şekilde görülebilir. Bu yönüyle dilin gelişmişlik düzeyini dolayısıyla da zenginliğini gösteren ağız atlası, ağızların sınırlarını belirleyerek dil özelliklerinin coğrafi dağılımını gösterip ağız bölgelerinin siyasî ve idarî sınırlamalardan arındırılmış doğal sınırlarının çizilmesini sağlar. Farklı ağızlar arasındaki etkileşimleri ve bu etkileşimlerin dil üzerindeki etkilerini gözlemlemeye olanak tanır. Coğrafi, siyasî, ekonomik veya sosyal faktörlerin dildeki farklılaşmaya ne kadar etki ettiğine dair önemli ipuçları sunar. Ayrıca geçmişteki durumuna ve zaman içindeki değişim seyrine ışık tutarak dilin ayrılma, dallanma ve gelişme süreçlerini aydınlatmaya katkıda bulunur. Böylece standart dil dışında kalan, doğal dil malzemesini kayıt altına alıp hangi dilbilgisel yapıların zaman içinde nasıl değiştiğini, hangilerinin sabit kaldığını gösteren veriler sunarak dil tarihinin aydınlatılmasına yardımcı olur.

Dilin nerede ve nasıl yaşadığını, değişip değişmediğini değişmişse ne kadar değiştiğini gösteren ağız atlası, sadece yazı dili olarak kullanılan standart dili değil, halkın kullandığı tüm canlı ve doğal konuşma biçimlerini de gösterdiği için dilin anatomi haritası mahiyeti taşır. Ağızlar, günümüzde kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu için, dilin tarihî süreçte nasıl yayıldığına ve hangi dillerle nasıl etkileşime girdiğine dair önemli bilgiler sağlayan bu atlasların hazırlanması, dil ve kültür tarihi açısından aciliyet arz eder. Standart dilin hızla yaygınlaşmasıyla kaybolmaya başlayan ağız özelliklerini gelecek nesiller için kalıcı olarak koruma altına alacak olan ağız atlaslarının hazırlanması, ağız araştırmalarının en önemli hedefleri arasında yer alır. Türkiye’de ağız araştırmaları özellikle son yıllarda çok büyük ivme kazanmış, ağızlarla ilgili önemli miktarda dil malzemesi elde edilmiştir. Ancak başta art ve eş zamanlı karşılaştırmalı ağız araştırmalarının eksikliği olmak üzere ağız coğrafyası, haritalar, iskân, göçler, tasnif ve atlas için seçilen ölçütlerle ilgili sorunlardan dolayı ağız bölgelerinin özellikleri ve sınırları henüz yeterince net bir şekilde belirlenememiş (Buran 2010:16), dolayısıyla da Türkiye Türkçesi ağızları atlası hazırlanamamıştır. Ancak söz konusu sorunlara rağmen bu atlasın hazırlanmasına yönelik Türkiye Türkçesi ağızlarının konuşulduğu bütün coğrafyayı kapsayan bir çalışma başlatıldığı bilinmektedir. Büyük bir özveriyle devam eden bu önemli çalışma tamamlandığında Türkiye Türkçesi ağızlarının sınırları ve coğrafi dağılımını ortaya koyacak bir ağız atlası oluşturulacaktır. Bununla beraber Türkiye Türkçesinin ağız atlasının olmamasından kaynaklanan diğer sorunları da çözüme kavuşmuş olacaktır.

18. Terim Sorunları

Bilimin ortak dili olan terimlerde birlik, terimlerin herkes tarafından aynı şekilde anlaşılmasını sağlar. Bu birlik, bilimsel bilginin doğru ve etkili bir şekilde üretilmesi, paylaşılması ve iletilmesi için temel bir gerekliliktir. Bu gereklilik, bilimsel anlaşılabilirlik ve iletişim kolaylığı için olmazsa olmaz şartların başında gelir. Aynı kavramın farklı isimlerle

anılması karışıklığa yol açar. Zira bilimsel bilgi, ancak ortak terimlerle tutarlı ve sağlıklı olarak nesilden nesile aktarılabilir. Farklı ülke, dil ve disiplinlere mensup bilim insanları ortak terimler sayesinde sağlıklı bir iletişimle bilimsel çalışmalar yapabilir. Ortak terimler, eksik ve yanlış anlama veya anlaşılmaya bağlı bilimsel hataların önüne geçer. Çeşitli bilim dalları arasında sağlıklı köprüler kurulmasını sağlayan ortak terimler, eğitim öğretimde de kolaylık sağlayarak bilimsel düşüncüyü geliştirmeye yardımcı olur. Bütün insanlığın malı olan bilimsel bilgi, ortak terimler sayesinde bütün insanlığın hizmetine sunularak dünyanın her yerinde kullanılabilir ve test edilebilir hale gelir. Bilimsel bilgi, ancak ortak terimlerle tutarlı ve sağlıklı olarak nesilden nesile aktarılabilir. Öğrencilerin bilimsel kavramları öğrenebilmesi, ortak araştırma yapan araştırmacıların aynı dilde buluşabilmesi için terimlerin açık ve standart olması önemlidir. Bu sebeple, bilimsel çalışmaların birleştirilmesi, karşılaştırılması ve sürekliliği için terimlerin ortak, açık, net ve uluslararası düzeyde kabul görmüş olması gerekir.

Türkiye’de bilimin hemen her alanında terim kalabalığı, hatta kargaşası hüküm sürmektedir. Bilimsel alanda kullanılan terim adlarında birlik sağlanamadığından bilimsel çalışmalarda aynı kavram için onlarca farklı terim kullanılmaktadır. Bilimin sağlıklı bir şekilde ilerlemesinin önündeki en büyük engellerden biri olan bu durum, hiç yaşanmaması gereken dilbilim alanında da fazlasıyla yaşanmaktadır (Geniş bilgi için bk. Bulak 2017). Bilimsel iletişimi zorlaştıran bu kargaşa, ağız araştırmaları alanında da mevcudiyetini korumaktadır. Söz gelimi, ağız araştırmalarında Türkiye Türkçesi ağızlarını ifade etmek üzere “Anadolu ağızları”, “Anadolu ve Rumeli ağızları” “Türkiye Türkçesi ağızları”, “Türkçenin ağızları” gibi işlem ve kaplamı birbirinden çok farklı terimler kullanılmaktadır. Günümüzde Türkiye, Kıbrıs, Irak, Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk Bosna Hersek, Makedonya gibi farklı ülkelerden oluşan çok geniş bir coğrafyada konuşulan Türkiye Türkçesi ağızlarının söz konusu coğrafyanın çok az bir kısmını ifade eden “Anadolu” veya “Anadolu ve Rumeli” gibi sınırlı coğrafi terimlerle adlandırılması doğru değildir. Ayrıca Anadolu ve Rumeli’de konuşulan ağızlar sadece Türkiye Türkçesi ağızları olmadığı gibi, Türkçenin ağızları da değildir. Burada konuşulan Türkçe ağızlar da homojen değil, Türkçenin farklı lehçe ve şivelerinin ağızlarından oluşmaktadır. Bu kadar geniş bir coğrafyada konuşulan ağızların “Anadolu ağızları”; ya da “Anadolu ve Rumeli ağızları” olarak adlandırılması işlem kaplam açısından doğru olmadığı gibi Türkçenin onlarca çağdaş kolundan biri olan Türkiye Türkçesinin ağızlarını “Türkçenin ağızları” şekilde adlandırmak da doğru değildir. Dolayısıyla Türkiye Türkçesi yazı dilinin yerel kullanımları olan ağızlarının işlem kaplam bakımından en kapsamlı doğru terim adı ancak “Türkiye Türkçesi Ağızları” olabilir.

Ülkemizde bilimin diğer alanlarında olduğu gibi ağız araştırmaları alanında da bir terim kalabalığı yaşanmaktadır. Bu kalabalık, sadece Türkiye Türkçesinin ağızlarının adlandırılmasında değil, bu alanda kullanılan başka kavramların adlandırılmasında kendini göstermektedir. Ağız biliminde de çoğu kavramı ifade etmek için ortak terimler kullanmak yerine farklı terimler kullanılmış, dolayısıyla terim kalabalığına sebebiyet verilmiştir: Söz gelimi, dilbilgisi esaslı dizin için “gramatikal indeks”, “gramatikal dizin”, “biçimbirimlik dizin”, “biçimbirimsel dizin”, “analitik dizin” gibi değişik terim adları kullanılmaktadır. Bugüne kadar birçok bilimsel yayında aynı kavramı ifade etmek için birden fazla terim kullanmanın yanlış olduğu, üstelik bu alanda kullanılan birçok terimin de işlem kaplam bakımından sorunlu

olduğu dile getirilmiştir (Akar 2006; Akca 2012; Adıgüzel 2013; Usta 2015; Kaynak 2020 gibi). Ancak ağız araştırmalarının başarıya ulaşmasının önündeki engellerden biri haline gelen terim kalabalığına bir çözüm bulunamamıştır. “Ağız” teriminin dahi gündelik hayatta çoğu zaman “şive” ve “aksan” terimleriyle karıştırıldığı dikkate alınırsa ağız araştırmaları alanında yaşanan terim kalabalığının bir an önce ortadan kaldırılması, her bir kavram için işlem kaplam bakımından uygun olan tek bir terim adının kullanılmasının elzem olduğu anlaşılabacaktır.

Sonuç

Türkiye, dil çeşitliliği açısından zengin ve tarihsel derinliğe sahip bir coğrafyada yer almaktadır. Bu çeşitlilik, Türkçenin Anadolu’daki ağızlarını da son derece zengin ve katmanlı hâle getirmiştir. Ancak bu zenginlik, sistemli araştırmalarla yeterince kayıt altına alınamamış, günümüzde hızlı toplumsal dönüşümler, kentleşme, eğitim politikaları ve çeşitlenip yaygınlaşan medyanın etkisi gibi sebeplerle yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Dolayısıyla Türkiye’de ağız araştırmaları sadece akademik değil, aynı zamanda kültürel sorumluluk çerçevesinde ivedilikle ele alınması gereken bir alan hâline gelmiştir. Zira standart dilin hızla yaygınlaşmasıyla ağızların kısa bir süre içerisinde yok olacağı ön görülmektedir. Bu tehlike göz önünde bulundurularak ağız araştırmalarında, derleme tekniklerinin ve sınıflandırma yöntemlerinin standartlaştırılması, verilerin karşılaştırılarak ağızların barındırdığı dil malzemesinin kayıt altına alınması aciliyet arz etmektedir. Bu aciliyete binaen genç nesiller doğal dil kullanımına teşvik edilerek toplumsal farkındalık oluşturmakla işe başlanmalı, okullarda ağızların dil ve kültür açısından önemini vurgulayan programlar düzenlemelidir. Bununla beraber ilgili kurumların koordinasyon ve finansman desteğiyle yeni, planlı ve kapsamlı ağız araştırmaları başlatılarak kısa süre içerisinde mümkün olduğunca fazla dil malzemesi derlenip kayıt altına alınmalıdır. Televizyon, radyo, sosyal medya ve dijital platformlarda, ağızların önemini anlatan içeriklerin üretimi teşvik edilerek bilim dünyasının yanı sıra halkın da dil çeşitliliğinin korunmasına olan duyarlılığı arttırılmalıdır. Bu önlemler, geç de olsa ağızların bünyesinde barındığı dil malzemesi ve kültürel mirasın kayıt alınmasına dolayısıyla da doğal dil kullanımının güçlendirilmesi ve dil çeşitliliğinin korunmasına büyük katkı sağlayacaktır.

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan araştırmalar, nicelik açısından önemli bir seviyeye ulaşmasına rağmen ortak bir bilimsel anlayışla yürütülmediğinden nitelik olarak istenen seviyeye ulaşamamıştır. Belirli bir şablona göre yapılan bu araştırmalar, genellikle sahadan ses kayıtları derleme ve bu ses kayıtlarının yazıya dökülmesiyle elde edilen metinlerin incelenmesi ve sözlük bölümünden oluşmaktadır. Bu çalışmaların niteliğini arttırmaya yönelik karşılaştırmalı ve teoriye ilişkin araştırmalara pek itibar edilmemiştir. Dolayısıyla derleme çalışmalarında belirli bir anlayış oluşmuşsa da başta çeviri yazı işaretleri ve inceleme yöntemleri olmak üzere bu araştırmaların standartlaşmasında etkili olan hususlarda genellikle araştırmacıların kişisel tutumları belirleyici olmuştur. Araştırmalar sırasında karşılaşılan olumsuzluklar, işbirliğiyle yürütülecek kapsamlı yaklaşımlarla rahatlıkla üstesinden gelinebilecek nitelikte olmasına rağmen çözülmek yerine ötelenmiş, zamanla işin doğasından kaynaklanan zorluklarla birleşerek söz konusu araştırmaların verimli olmasının önündeki engeller haline gelmiştir. Bu engeller çeşitlenerek doğal dil kullanımının hızla azalması, derleme alanının doğru belirlenememesi, doğru kaynak kişilere ulaşım güçlüğü, veri toplama ve

belgeleme zorlukları, çeviri yazı işaretlerini standartlaştırma sorunları, ses kayıtlarının kulak yordamıyla yazıya geçirilmesi, dil malzemesini inceleme yöntemi ile ilgili sorunlar, dengesiz dağılım ve coğrafi temsiliyet eksikliği, ağız etnik yapı ilişkisi sorunu, karşılaştırmalı ağız çalışmalarının eksikliği, dijitalleşme ve veri arşivleme eksikliği, etik ve hukukî sorunlar, akademik süreklilik sorunu, dil politikası ve kültürel etkileşimler, finansman ve teknolojik altyapı eksikliği, sözlük ve gramatikal dizin ile ilgili sorunlar, ağız atlasının hazırlanmasıyla ilgili sorunlar, terim kalabalığı gibi sorunlar olarak bugünlere gelmiştir.

Ağız araştırmalarında yaşanan sorunlara çözüm üretilebilmek için hızlı kaybolma riski olanlardan başlayarak yeni ulusal ve bölgesel ölçekli kapsamlı veri toplama ve belgeleme projeleri geliştirilmelidir. Bu projeler, kurumsal koordinasyon, disiplinlerarası işbirliği, teknolojik ve finansal desteklerle hemen hayata geçirilmelidir. Veri toplama, anket tasarımı ve veri analizi için genel kabul görmüş ortak bir metodoloji belirlenerek veri toplama ve analiz süreçleri standartlaştırılmalı; hedef kitlelerle daha güçlü bağlar kurularak veri toplama süreçleri hem etik hem de bilimsel açıdan daha verimli hale getirilmelidir. Dengeli coğrafi temsiliyet dikkate alınarak doğal ağız özelliklerini koruyan kaynak kişiler belirlenmeli, bu kişilere doğal ağız özelliklerini yansıtabilecekleri ortamlar sağlanarak modern ses ve görüntü kaydedici cihazlarla derlemeler yapılmalıdır. Uluslararası transkripsiyon alfabesi esas alınarak ağız araştırmaları için geliştirilmeye açık standart bir ağız çeviri yazı alfabesi hazırlanmalı ve derlenen ses kayıtları gelişmiş teknolojik cihazlarla donatılmış ses laboratuvarlarında standart çeviri yazı işaretleriyle yazıya geçirilmelidir. Böylece oluşturulan metinler genel kabul gören yöntemlerle incelenmeli ve söz konusu ağzın özellikleri belirlenmelidir. Ayrıca bu metinler esas alınarak araştırma konusu ağzın söz varlığını içeren geniş kapsamlı sözlüğü hazırlanmalı ve bu sözlüğün sonuna gramatikal dizin eklenmelidir. Derlenip incelenen dil malzemesi, dijital arşivleme ile koruma altına alınarak erişilebilirliği, birleştirilebilirliği, karşılaştırılabilirliği ve sürdürülebilirliği sağlanmalıdır. Risk altındaki dil ve kültür mirasına yönelik olduğundan aciliyet arz eden bu araştırmalar, böylece standart çeviri yazı işaretleri, disiplinler arası yaklaşımlarla desteklenen standart inceleme yöntemleri ve modern teknolojik imkânlarla desteklenmiş olacak ve başarılı olma şansı olabildiğince arttırılacaktır.

Metne dayalı olduğu için belirli aşamalarla ilerleyen ağız araştırmalarının herhangi bir aşamasında baş gösteren bir sorun, çözülmediği takdirde nitelik bakımından sonraki adımları doğrudan etkiler ve yeni sorunların ortaya çıkmasına dolayısıyla da araştırmanın başarısızlığına sebep olabilir. Söz gelimi, ağız bölgesi ya da kaynak kişi seçimindeki isabetsizlik, derlenen malzemenin yörenin ağzını tam olarak yansıtamamasına dolayısıyla da araştırmanın başarısızlığına yol açar. Aynı şekilde ne kadar nitelikli olursa olsun derlenen dil malzemesi standart çeviri yazı işaretleri ve modern teknolojiyle donatılmış ses laboratuvarı marifetiyle doğru bir şekilde yazıya aktarılamadığında ağız özelliklerinin kaybolmasına ya da değiştirilmesine; bu durum da tasnif ve gramer çalışmalarını olumsuz etkileyip araştırmanın başarısız olmasına sebep olabilir. Dolayısıyla her aşaması aynı ölçüde dikkat ve özen gerektiren ağız araştırmalarından mutlak verim elde edebilmek için büyük küçük, önemli önemsiz olduğuna bakılmaksızın bütün sorunları bir an önce çözülmeli, böylece bu araştırmaların amacına ulaşabilmesinin önündeki bütün engeller ortadan kaldırılmalıdır. Disiplinlerarası yaklaşımlar teşvik edilerek bu araştırmalar sadece tasvirî olmaktan çıkarılmalı ve

karşılaştırmalı, tarihsel, fonolojik ve sosyodilbilimsel analizlere dayalı çalışmalara dönüştürülmelidir. Bunun için kurumsal koordinasyon, etik saha çalışmaları, standart çeviri yazı ve inceleme yöntemleri, kurumlar arası iş birliği, modern teknolojiyle desteklenmiş arşivleme, toplumsal farkındalık teşvik edilmeli ve genç dil araştırmacılarına saha çalışması deneyimi kazandırılarak bu çalışmalara süreklilik kazandırılmalıdır. Aksi takdirde söz konusu araştırmaların başarısız olması kaçınılmaz olur.

Dağınık haldeki verilerin bir araya getirilmesi, erişilebilir kılınması ve gelecek nesillere aktarılması için dijital ulusal ağız veri tabanı kurulmalıdır. Dijital arşivleme seferberliği başlatılarak bugüne kadar yapılmış çalışmaların tamamını kapsayan dijital ağız verileri arşivi oluşturulmalı ve bu arşiv bütün araştırmacıların rahatlıkla ulaşabileceği şekilde çevrimiçi erişime açılmalıdır. Yapılacak bütün araştırmalarda modern standart yöntemler kullanılmalı, uzman yetiştirilerek bu alandaki bilimsel kalite ve süreklilik garanti altına alınmalıdır. Disiplinlerarası bir alan olan ağız araştırmalarının daha kapsamlı ve sürdürülebilir olabilmesi için üniversiteler, TDK, YÖK, TÜBİTAK, Kültür ve Turizm Bakanlığı gibi kamu kurumları, sivil toplum örgütleri ve yerel yönetimler arasında güçlü bir koordinasyon ve işbirliği ağı kurulmalıdır. Bu değerli mirasın kayıt altına alınıp korunması için ulusal ölçekli stratejiler geliştirilmeli, elzem olan farkındalık ve finansal destekler artırılmalıdır. Ağızların çok önemli sosyokültürel birer kimlik ögesi olduğu gerçeği topluma daha açık şekilde anlatılmalı, genç nesillere dil çeşitliliği bilinci kazandırılmalıdır. Sonuç olarak, Türkiye’de ağız araştırmaları sistematik bir şekilde geliştirilmeli, dilbilim alanında daha sağlıklı bilimsel bir temel oluşturularak ağızların sahip olduğu dil ve kültür mirasının korunması sağlanmalıdır. Böylece ağız araştırmalarının gelişimine ivme kazandırılarak Türkiye Türkçesinin dolayısıyla da Türkçenin tarihi ve bölgesel çeşitliliği tam olarak ortaya konulabilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akar, A. (2006). Ağız araştırmalarında yöntem sorunları. *Turkish Studies*, 1(2), 41–53.
- Akca, H. (2012). Ağız çalışmalarında gramatikal dizin hazırlarken karşılaşılan sorunlar. *Türkbilig*, (24), 121–142.
- Atabay, Y. (2010). Türkiye Türkçesi ağızlarında derleme ve transkripsiyon sorunları. *Türkbilig*, (20), 55–78.
- Bulak, Ş. (2017, 12–14 Mayıs). Türkçe öğretiminde terim sorunu [Sözlü bildiri]. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Bilgi Şöleni, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye.
- Bulak, Ş. (2022). Van Küresinli ağızı (Gözden geçirilmiş 2. baskı). Fidan Yayınevi.
- Buran, A. (1999). Anadolu (Türkiye Türkçesi) ağızlarının karşılaştırmalı incelemesi ve bu konu ile ilgili sorunlar. *İçinde Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni* (ss. 89–91). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Buran, A. (2010). Türkiye Türkçesi ağız atlasının önündeki sorunlar. *Diyalektolog*, (1), 15–20.

- Buran, A. (2011). Türkiye Türkçesi ağızlarının tasnifleri üzerine bir değerlendirme. *Turkish Studies—International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(1), 41–54.
- Caferoğlu, A. (1960). Anadolu ve Rumeli ağızları araştırmalarının bugünkü durumu. *İçinde VIII. Türk Dili Kurultayında okunan bilimsel bildiriler (1957)* (ss. 65–70).
- Caferoğlu, A. (1994). Anadolu diyalektolojisi üzerine malzeme I. *Türk Dil Kurumu Yayınları*.
- Coşkun, V. (2003). Türkiye Türkçesinde ünlüler ve ünsüzler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı—Belleten*, 1999(1–2), 41–50.
- Delice, H. İ. (1995). Anadolu ve Rumeli ağızları metinlerinde kullanılan seslerin transkripsiyonu meselesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (1), 119–126.
- Demir, N. (1998). Ağız araştırmalarında kaynak kişi meselesi. *İçinde Dursun Yıldırım armağanı* (ss. 171–180).
- Demir, N. (1999). Ağız araştırmalarında derleme teknikleri. *İçinde Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni* (ss. 78–87). *Türk Dil Kurumu Yayınları*.
- Demir, N. (2002). Ağız terimi üzerine. *Türkbilig*, (4), 105–106.
- Demir, N. (2009). Ağız dokümantasyonu niçin gereklidir? *İçinde Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri* (ss. 183–192). *Türk Dil Kurumu Yayınları*.
- Demirci, M., & Uzun, E. (2016). Sosyolinguistik açıdan Türkiye Türkçesi ağızları. *Dil Araştırmaları*, (19), 45–67.
- Doğan, G. (2014). Ağızlara yönelik tutumlar üzerine bir değerlendirme. *Türkbilig*, (28), 203–218.
- Ercilasun, A. B. (1998). Doğu Anadolu ağızlarının sınıflandırılması. *İçinde Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun hatırasına armağan* (ss. 219–223).
- Ercilasun, A. B. (1999). Ağız araştırmalarında kullanılacak transkripsiyon işaretleri. *İçinde Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni* (ss. 43–48). *Türk Dil Kurumu Yayınları*.
- Gemalmaz, E. (1995). Erzurum ili ağızları: İnceleme, metinler, sözlük ve dizinler. *Türk Dil Kurumu Yayınları*.
- Gemalmaz, E. (1999). Ağız bilimi araştırmalarının gerekliliği. *İçinde Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni* (ss. 4–13). *Türk Dil Kurumu Yayınları*.
- Gökçe, H. (2020). 1999–2019 yılları arası ağız çalışmalarında kullanılan transkripsiyon işaretleri üzerine karşılaştırmalı bir inceleme: Ünlüler. *Karadeniz Araştırmaları*, 17(66), 501–523.
- Gülensoy, T. (1991). Türkiye Türkçesi ağızlarının sınıflandırılması. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı—Belleten*, 1991(1), 97–116.
- Gülensoy, T. (1999). Ağız araştırmalarının bugünkü durumu. *İçinde Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni* (ss. 16–21). *Türk Dil Kurumu Yayınları*.

- Gülsevin, G. (2004, 19–20 Kasım). Türkiye’de diyalektoloji yayımlarında yöntem sorunu [Çalıştay bildirisi]. Workshop on Turkish Dialects, İstanbul, Türkiye.
- Günay, T. (2003). Rize ili ağızları. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hayasi, T. (1990). Anadolu ağızlarının coğrafi dağılımı üzerine bir deneme çalışması. İçinde S. Özsoy & H. Sebüktekin (Ed.), IV. Dilbilim Sempozyumu bildirileri (ss. 233–243).
- İmer, K. (2000). Türkçenin ağızlarının sınıflandırılmasında temel alınan ölçütler. İçinde Türkçenin ağızları bildirileri (ss. 5–16). Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Karaatlı, B. (2018). Ağızların eğitimde kullanımına dair bir model önerisi. Millî Eğitim, 47(219), 119–138.
- Karahan, L. (1996). Anadolu ağızlarının sınıflandırılması. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (1999). Ağız araştırmaları alanında yapılması gereken çalışmalar. İçinde Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (ss. 24–28). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (2012). Ağız çalışmalarında bilimsel niteliğin korunması üzerine birkaç not. Turkish Studies—International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 7(4), 131–136.
- Kaynak, M. (2020). Türkiye Türkçesi ağızları üzerine. KAFDAĞI, 5(2), 292–309.
- Kayra, E. (1991). Lehçe bilimi ve dil haritaları. Türk Dili, (479), 299–306.
- Korkmaz, Z. (1971). Anadolu ağızlarının etnik yapı ile ilişkisi sorunu. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı—Belleten, 19, 131–136.
- Korkmaz, Z. (1976). Anadolu ağızları üzerindeki çalışmaların bugünkü durumu ve karşılaştığı sorunlar. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı—Belleten, 1975–1976, 143–172.
- Korkmaz, Z. (1995). Anadolu ağız araştırmalarına toplu bir bakış. İçinde Türk dili üzerine araştırmalar (Cilt 2, ss. 232–248). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1999). Anadolu ve Rumeli ağızlarının tarihî devirlerle bağlantısı üzerine. İçinde Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2011). Ağız araştırmalarındaki çeviri yazı ayrılıklarının bir sisteme bağlanması gereği üzerine. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı—Belleten, 59(1), 45–50.
- Öcalan, M. (2006). Ağız araştırmalarında bilişim teknolojilerinin kullanılması ve ağız tezleri için yenilik önerileri. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (20), 169–188.
- Özkan, M. (2009). Türk ağızlarında medya kullanımı. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (27), 33–52.
- Sağır, M. (1999). Ağız araştırmalarında çeviri yazı. İçinde Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (ss. 126–138). Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Sarı, İ. (2016). Türkiye Türkçesinin ağız atlası nasıl tasarlanmalıdır? *Turkish Studies—International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(10), 513–528.
- Usta, H. İ. (2015). Ağız tasniflerinde kullanılan (fonolojik) ölçütler üzerine. *Turkish Studies—International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(8), 221–230.
- Yavuz, K. (2015). Türkçede ağızların geleceği ve toplumsal algılar. *Dil ve Toplum*, 2(3), 56–70.
- Yıldırım, F. (2002). Türkiye Türkçesinin ağızları ve etnik yapı: Çukurova ağızları örneği. *Türkbilig*, (24), 136–153.

SUMMARY

Türkiye is a geographically rich region in terms of linguistic diversity, where different cultures and communities have interacted throughout history. This historical and cultural diversity has contributed to the development of a rich and layered structure of the dialects of Turkish spoken in Anatolia. Therefore, dialects are not merely forms of pronunciation that differ from the standard language; they are also important linguistic resources that reflect the historical background, cultural heritage, way of life, and local identity of communities. However, the natural use of dialects has been gradually declining due to urbanization, population movements, educational policies, the widespread use of the standard language, mass media, and the influence of digital media. In particular, the increasing tendency of younger generations toward Standard Turkish has heightened the risk that many dialect features may disappear without being transmitted to future generations. For this reason, dialect research in Türkiye should be regarded not only as an academic field of study but also as an important responsibility for the preservation of linguistic and cultural heritage.

A considerable number of studies have been conducted on the dialects of Turkish in Türkiye, and a substantial body of linguistic material has been collected. Nevertheless, the fact that these studies have not been conducted within a common scientific framework and according to standardized methods has limited the quality and comparability of the data obtained. Dialect studies generally consist of several stages, including the collection of audio recordings from the field, the transcription of these recordings, the analysis of the resulting texts, and the preparation of dictionaries. However, researchers' individual preferences have often determined issues such as the use of transcription symbols, data collection methods, the selection of informants, analytical techniques, and classification criteria. Furthermore, the limited attention given to comparative and theoretical studies has prevented existing data from being evaluated in a more comprehensive manner.

The problems encountered in dialect research are diverse. The rapid decline of natural dialect use, the inaccurate identification of research areas, difficulties in reaching suitable informants, problems in data collection and documentation, the transcription of audio recordings by ear, and the lack of standardization in transcription symbols are among the major challenges. In addition, uneven geographical representation, the insufficient clarification of the relationship

between dialect and ethnic structure, the lack of comparative studies, deficiencies in digital archiving, ethical and legal issues, the lack of academic continuity, inadequate financial and technological infrastructure, problems concerning dictionaries and grammatical indexes, and the absence of a comprehensive dialect atlas also constrain the development of the field. Terminological diversity and conceptual inconsistencies further complicate the establishment of a common scientific framework for dialect research.

Since dialect research is an interconnected, multi-stage process, a problem occurring at any stage can directly affect the quality of subsequent stages. For example, an inappropriate selection of the research area or informant may result in the collected data failing to adequately represent the natural dialect features of the region. Similarly, even high-quality audio recordings may lose or undergo changes in certain phonetic features if they are transcribed without the use of a standardized transcription system and modern technological facilities. Such errors can negatively affect subsequent classification, phonological, and grammatical analyses and consequently undermine the reliability of the research. Therefore, common standards should be applied at every stage of dialect research, and problems should be addressed as soon as they arise.

To address the problems encountered in dialect research, comprehensive national and regional data collection and documentation projects should first be developed, prioritizing dialects that are at the greatest risk of disappearing. These projects should be supported through institutional coordination, interdisciplinary cooperation, technological infrastructure, and adequate funding. Adopting a common methodology for data collection, questionnaire design, informant selection, and data analysis would significantly improve the scientific quality and comparability of research. Research areas should be determined with balanced geographical representation in mind, informants who preserve natural dialect features should be selected, and field recordings should be conducted, as far as possible, in natural communicative settings.

The use of technological resources can also enhance the quality of dialect research. Recording audio and video using modern equipment will enable linguistic material to be documented more reliably. It is important to develop a standardized transcription system for the dialects of Turkish in Türkiye based on the International Phonetic Alphabet, which is open to common use and can be further developed when necessary. The analysis of collected audio recordings by specialists in modern sound laboratories and their transcription using standardized symbols will contribute to the accurate identification of dialect features. The resulting texts should not be examined solely from a descriptive perspective but also from phonological, grammatical, historical, comparative, and sociolinguistic perspectives. In addition, comprehensive dictionaries covering the vocabulary of each dialect region should be prepared, with grammatical indexes added to them.

Digital archiving is also of great importance for the sustainability of dialect research. Audio recordings, texts, and dictionaries collected by different researchers and institutions to date are often scattered across various sources. A national digital dialect database should therefore be established to transfer these materials into a digital environment according to common standards and make them accessible to researchers. Such an archive would ensure the

preservation, accessibility, comparability, and potential reuse of the data in different studies. It would also enable previous research to be evaluated alongside newly collected data.

For dialect research to be conducted in a sustainable manner, a strong network of cooperation and coordination should be established among universities, the Turkish Language Association (Türk Dil Kurumu), the Council of Higher Education (Yükseköğretim Kurulu), the Scientific and Technological Research Council of Türkiye (TÜBİTAK), the Ministry of Culture and Tourism, local governments, and civil society organizations. National strategies should be developed, with priority given to documenting dialects that are particularly at risk. Furthermore, training young researchers in fieldwork, providing them with technological and methodological expertise, and encouraging academic research in this field are essential for ensuring scientific continuity.

In conclusion, the dialects of Turkish in Türkiye constitute an important linguistic heritage reflecting the historical and cultural diversity of the country. However, the widespread use of the standard language and the acceleration of social transformation have placed a significant part of this heritage at risk of extinction. Therefore, dialect research should be conducted without further delay through a systematic, planned, and comprehensive approach. Establishing common data collection and analytical methods, developing a standardized transcription system, utilizing modern technologies, creating a national digital dialect database, preparing comprehensive dictionaries and grammatical indexes, promoting comparative and interdisciplinary studies, and strengthening institutional cooperation are the fundamental components of this process. Through these efforts, the linguistic and cultural heritage embodied in the dialects of Turkish in Türkiye can be documented and transmitted to future generations, enabling the historical, regional, and social diversity of Turkish to be revealed on a more sound scientific basis.